خواوەندی (مێینە) ژن لە ئەفسانەی کوردیدا

Şetav Naderi

پوختە:

لە خوێندنەوەیەکی وردی ئەفسانە کوردیەکان،بە دیدێکی ئایین ناسی و فەلسەفە ناسی دەگەینە ئەو باوەڕەی کە زۆر شت هەبوە لە (باوەڕ و نەریت) لە ناو ئەفسانە، ئیمە بە ئەفسانەمان دەزانین،کەچی دەرکەوت ئەمانە رۆژانێک ئەرکی ئایینی بوونە-مەبەست ئایینە زەمینیەکانە-و داب و نەریتی نێو کۆمەڵ بوونەو رۆژانێ بە ئەرکی ئایینی و پیرۆزیەوە پەیڕەو کراون،وەک ناشتنی زیندوو، قوربانی کردن بۆ مرۆڤ.لەم باسەدا گەڕانەوە و پشکنینی ئەو سەرچاوانەی باسیان لە ئەفسانەی کوردی کردووە،هەندێ گێرانەوە هەن کە تێیدا باس لە خواوەندی مێینە کراوە.پاشان رێبازی بەراوردکاری کە تێیدا لێکچوون و جیاوازی لە نێوان ئەفسانەی کوردی و ئەفسانەی گەلانی دراوسێ بەکار هێنراوە بۆ تێگەیشتن لە ئەفسانەی کوردی.بۆیە لەم لێکۆڵینەوەدا هەوڵ دراوە یەکەم:لە رووی تیۆرییەوە پێناسەی ئەفسانە بکرێ و پاشان رۆڵی خوداوەند و جۆرەکانی لە ئەفسانەکاندا.هەروەها هەوڵ دراوە پێناسەی خوداوەند وەک جۆرێکی تایبەت قسەی لە سەر بکرێت بە تایبەت خواوەندی مێینە.لایەنی تیۆری بریتیە لە قسە کردن لە سەر چییەتی ئەفسانەی کوردی و تایبەتمەندیەکانی و هەروەها رۆڵی میینە تێیاندا.هاوکات باس کردن لە تایبەتمەندی مێینە لە ئەفسانە و فولکلۆری کوردیدا.

وشە سەرەکیەکان: خوداوەند, ژن(ئافرەت), ئەفسانە, ئەشکەوت, مرۆڤ, ئایین

Abstract: Through a deep study of Kurdish myths from a religious and philosophical point of view, we found that they contain many beliefs and rituals, and they were interpreted as myths, such as the burial of the living and offering the sacrifices, where they were referred and searched for sources that talk about the Kurdish myth, in some of them talking about female goddess and then taking the form of a comparison between the Kurdish myth and the myths of neighboring peoples in terms of similarities and differences between them to understand the Kurdish myth. Through this research, first: Defining the myth theoretically and

then the role of the gods and their types in the myth, as well as trying to define the gods, especially the female ones, the theoretical aspect includes the essence of the Kurdish myth and its characteristics, as well as the role of females in it with the search for female characteristics in myth and Kurdish folklore.

Key vocabulary: Gods, woman, the myth, the cave, The Human being, The religio

پێشەکی

ئەفسانە بەرهەمی خەیاڵ و یەکەم شێوازی بیر کردنەوەیە لە مێژووی هزری مرۆڤایەتییدا. باڵام ئەگەر چی ئەو شێواز بیر کردنەوەیە سادە و ساکارە،مانای قوڵ و شاراوەشی تێدایە.تا چەند مرۆڤ پێش بکەوێ پێویستی بەوەیە بیر لەو ئەفسانانە بکاتەوە.بۆیە لەم توێژینەوەدا هەوڵ دەدرێ تاوتویێ ئەفسانە بە گشتی و خواوەندی مێینە لە ئەفسانەی کوردی بە تایبەت بکرێ.لەوانەیە یەکێک بپرسێ ئایا شتێک هەیە بە ناوی ئەفسانەی کوردی چ جای خواوەندی مێینە؟هەڵبەت لای لێلکۆڵەران هێشتا وەڵامی ئەم پرسیارە بە رەهایی ساغ نەبۆەتەوە. بەڵام دەتوانین پەنجە ڕابکێشین بۆ ناوچەیەکی دێرین کە بە نیشتیمانی دایکی بیرو باوەڕە ئەفسانەیەکان دەژمێردرێت ئەویش ناوچەی میزۆپۆتامیایە.پاشان بەو پێیەی ئەم ناوچەیە بەشێکە لە جوگرافیای کوردستان و بە دڵی کوردستان دادەنرێ و هەر لە مێژەوە چەندان ئەفسانەو بیروباوەری جیاواز سەریان هەڵداوە لە ناو ئەو گەل و نەژادانەی کە تێیدا ژیاون کاریگەری هەبوە لە سەر ژیان ودیدو جیهانبینیان.

لێرەوە ئیمە دەتوانین بڵێین کوردستان جیێنشینی و زادگەی ئەفسانە جیاوازەکانە.یەکێک لەو ئەفسانە ناسراوانە ئەفسانەی مێینە واتە خواوەندە مێینەکانی وەک شاوشکا و ئەشتار و ئەناهیتا.هەڵبەت تا ئیستا لێکۆڵەرە مێژوویەکان ئەوەندەیان بۆ ئیمە باسکردووە،بەڵام ئەگەر لێکۆڵینەوەی زیاتری شوێنەوارناسی بکرێ،دەشێ شتی زیاترمان بۆ ئاشکرا بێ لەوبارەوە. ئەمەش ئەرکێکە بۆ لێکۆڵەرەوانی تر بە جێ دەهێڵین.

ڕێبازی لێکۆڵینەوە(میتۆدۆلۆجی)

رێبازی لێکۆڵینەوە لەم باسەدا گەڕانەوە و پشکنینی ئەو سەرجاوانەیە باسیان لە ئەفسانەی کوردی کردووە، هەندێک گێرانەوە هەن کە تێیدا باس لە خوداوەندی مێینە کراوە. پاشان ڕێبازی بەراوردکاری کە تێیدا لێکچوون و جیاوازی لە نێوان ئەفسانەی کوردی وئەفسانەی گەلانی دراوسی بەکار هێنراوە بۆ تیگەیشتن لە ئەفسانەی کوردی. بۆیە لێکۆڵینەوەکە بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش کراوە: یەکەم لە رووی تیۆریەوە هەوڵ دراوە پێناسەی ئەفسانەی بکرێ و پاشان رۆڵی خوداوەند و جۆرەکانی لە ئەفسانە کان دا. هەروەها هەوڵ دراوە پێناسەی خوداوەند وەک جۆرێکی تایبەت قسە ی لە سەر بکرێت ، بە تایبەت خوداوەندی مێینە. لایەنی تیۆری بریتییە لە قسە کردن لە سەر چییەتی ئەفسانەی کوردی و تایبەتمەندیەکانی و رۆڵی مێینە تێیاندا. هاوکات لە سەر تایبەتمەندی میینە لە ئەفسانە وفۆلکلۆری کوردیدا باس کراوە.

ئایینی کوردان

کۆنترین ئایین لە شانەدەری کوردستان بووە و ئەو ئایینە بەردەوام بووە و بە کوردستاندا بڵاوبووەتەوە و گەیشتووەتە سۆمەریەکان و ئەوانیش لەگەڵ خۆیان بردوویانەتە

خوارەوە و پەرەیان پێداوە و بە دەوروبەردا بڵاویان کردووەتەوە تا گەیشتووەتە ئەوەی لە لوڕستان (گلگامشی) پاشاو پاڵەوانی سۆمەری وەك خوداوەندێك بپەرستن گلگامش یەکێکە لەو خوداوەندانەی کە لە لوڕستان و لەلای خەڵکەکەی پێشانی لای کاسییەکان، گەیشتووەتە پلەی خوداوەند[1]. ئەگەر سۆمەریەکان ئایینیان بە دەوروبەری خۆیاندا بڵاوکردووەتەوە، ئەوا نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێ، کە لە کوردستان هاتوونەتە خوارەوە، کوردستان پاش کۆچی ئەوان بێ دانیشتوان و بێ ئایین نەبووە، هەروەها پەیوەندیشیان لەگەڵ خەڵکی کوردستان نەبڕاوە، چ بە شەڕو بە ئاشتی، ئەوەش ئەمانگەیەنێتە ئەوەی کە کوردستان، ئەگەر جێگای سەرهەڵدانی کۆنترین ئایینە، پاش ئەو سەرهەڵدانەش هیچ رۆژگارێك بێ ئایین نەبووە، هەردەم زیاتر لە ئایینێکی تێدا بڵاوبووە، کەواتە (ئایینی کوردستان) و (ئایینی کوردان) ئەگەر بگوترێ و بنووسرێ، شتێك نییە بێ بنەما، هەر ئەوەشە وای کردووە لە مێژوودا (ئایینی کورد- دین کورد) باس بکرێ، محەمەد عەلی سەجادی دەنوسێ لەناو خوداوەند و کەسایەتیە ئیلامیەکان، ئەوەی کە زانراوە (ناوی تۆی - Nazi، ناوی، کوردی- kurdi)، ئەوەی ناوی «کورد»مان بیردەخاتەوە[2].

ئەوەی ئێرە نەك هەر باسی- ئایینی کورد-مان بۆ دەکات، بەڵکە ناوی خوداوەندێکمان بۆ دێنێ، کە پێی گوتراوە- کورد- خوداوەندی کورد. هەروەها سەرهەنگی داودانی لە (324ك=935ز) لە شیعرێکدا ئاوا باسی ئایینی کوردان دەکات:

سەرهەنگ دەودان سەرهەنگ دەودان

ئەز کانامن سەرهەنگ دەودان

چەنی ئیرمانان مەگێلم نەهەردان

مەکۆشم پەری ئایینی کوردان[3].

ئەو ئایینە کۆن و لەمێژینەی کورد لە سەردەمی زەردەشتیەتدا چاکتر ڕوون دەبێتەوە و باس دەکرێ.

لە مێژووی تەمەنی ئایین لەکوردستان بۆ مان دەرکەوت، کە پەیکەری (خوداوەندی دایك) بۆ زیاتر لە (30 هەزار ساڵ) لەوەوپێش دەگەڕێتەوە، هەر ئەو پەیکەرەشە لە بەردەوامی پەرستندا دواجار دەبێ بە (بت) و ئەوەی بۆ خوداوەندی دایك دەکرا، لە پەیکەر و ڕێوڕەسمی پەرستن بۆ خوداوەندەکانی تریش دەکراو مرۆڤیش بەردەوام بڕوای بە خودا هەبووە[4]، بەڵام خودا لە ئاینێکەوە بۆ ئایینێکی تر جیابووە لەگەڵ ئەو جیاییەشدا ئایینەکان هەموویان یەکن[5]. ئایینەکان هەموویان یەکن بەو مانایەی هەموویان باوەڕی ئایینیان هەیە و ڕێوڕەسمی پەرستنیان هەیە و شوێنی پەرستنی خۆیان هەیە و کات و ڕۆژ و ساڵ و مانگی پیرۆزی تایبەت بە خۆیان هەیە و کەسایەتی پێغەمبەر و پیاو چاکی خۆیان هەیە و دەقی لەبەرکراو، یان نووسراوی خۆیان هەیە و دواجار خودا- و - خوداوەندی - تایبەت بەخۆیان هەیە- ئەگەرچی هەندێ ئایین بێ پەیامبەر و خودان، ئەو ئایینانە لە کوردستان

1 - ئارشاک سافراستیان:**کورد و کوردستان**،وەرگێرانی:ئەمین شوانی،بڵاو کراوەی (ئاراس)چاپی دووەم،هەولێر ٢٠٠٥.

2 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمریدا**،بڵاو کردنەوەی(ئاراس)،چاپی یەکەم،هەولێر٢٠٠٢.

3 - دین لە هەوراماندا؟.

4 - مهوش واحد دوست،**رویکردهای علمی به اسطوره شناسی**،(سروشت انتشارات صدا وسیما)چاپ اول تهران-١٣٨١.

5 - نورثروب افرای،**الماهیه والخرافه،دراسات فی المیثولوجیاالشعریه**،ترجمه،هیفاءهاشم،مراجعه:عبدلکریم ناصیف،منشورات وزاره الثقافه الطبعه الاولی،دمیشق-١٩٩٢.

بڵاونەبوونەتـەوە- جـا ئـەو خوداوەنـدە لەسـەر زەویـدا مـرۆڤ بەرجەسـتەی کردبـێ، لـە (بـت- پەیکەر)ێـك، یـان ئەوەتـە لـە کەسـایەتیەك، یـان لـە ئاسـمان بـە دوای دا گەڕابـێ و لـە ئەسـتێرە و مانـگ و ڕۆژدا وێنـای کردبـێ، یـان پێـی وابووبـێ لەسـەرەوەی ئـەم بەرچاوانەیـە و بـە چـاوی سـەر نابینـرێ، یـان دواجـار هاتبێتـە سـەر ئـەو بـاوەڕەی- خـودا- ئەوەتـا لەنێـو دڵـی مرۆڤـدا، جـا بـە گوێـرەی ئەقـڵ و ئایینـی مـرۆڤ، خـودا لـە هـەر جێگایـەك لـەو جێگایانـە بووبـێ، هـەر خۆشـی ویسـتووە و پەرسـتوویەتی و لێـی ترسـاوە و داوای یارمەتـی لێکـردووە، ئەمانـەش هەمـووی هۆیەکـی سـەرەکین بـۆ ئاییـن گۆڕییـن و زۆر ئایینـی، کـە ئـەم ڕەوشـتە ئێسـتاش مرۆڤایەتـی لـێ ڕزگار نەبـووە.

ئاییـن لـە کوردسـتاندا خاوەنـی تەمەنێکـی درێـژ و هەمەجـۆری ئایینییـە، ئەسـتەمە بتوانـرێ، ئـەم هەمـوو ئایینـە لـە لێکۆڵینەوەیەکـی ئـاوا بەسـەر بکرێتـەوە، بۆیـە لێـرە بەسـەر زۆربـەی زەمـەن و ئایینەکانـدا بازدەدەیـن و خۆمـان دەگەێنینـە سـەردەمی ئایینـی میترایـی- مهرپەرسـتی- و لەوێـوە هەڵوەسـتەیەکی کـورت دەکەیـن و بـە پەلـە خـۆ دەگەیێنینـە سـەردەمی ئیسـلام لـە کوردسـتاندا. لـە یەکێـك لـەو ئایینانـە ئایینـی (میهر-میترا)یـە، کـە بـە کۆنتریـن ئایینـی گشـتگیری جیهـان دەژمێردرێـت، سـەرچاوەی ئـەم ئایینـە ئـەو میللەتانـە بوونـە کـە لەسـەر خاکـی کوردسـتانی ئیمـڕۆدا دەژیـان و خەڵکـی ئـەم وڵاتـە بەگشـتی، بـەر لـە هاتنـی ئایینـی زەردەشـت زۆربەیـان لەسـەر بـاوەڕی ئایینـی میترایـی بـوون[6].

دیـارە لـە ئایینـی میهرپەرسـتی (4)- میـترا دا، ڕۆژ، ڕووناکـی، ئاگـر پیرۆزبـووە و گەیشـتووەتە ڕادەی پەرسـتن، بـە پیـرۆز زانینـی خـۆر لای میـترا ئیـەکان ئەوەنـدە گەورەیـە ڕۆژانـە دووجـار کرنۆشـی بـۆ دەبـەن و سوپاسـگوزاری خۆیـان بـۆ میـترا دەردەبـڕن[7].

دیارە ئـەو ڕۆژ بـە پیـرۆز زانیـن و بەخوداوەنـد زانینـە ڕیشـەکەی دەگەڕێتـەوە بـۆ خوداوەنـدی هەتـاو- ئۆتـۆ-ی سـۆمەری، کـە یەکێك بـووە لە خوداوەنـدە زۆرەکانی سروشـت، بـەڵام لای میتراییەکان بـووە بـە یەکانەهێـز و خوداوەنـد، هـەر ئـەو پیرۆزیەشـە دەچێتـە نـاو ئایینـی (زەردەشـت) و ئەویش شـوێنێکی بـەرز و پیـرۆز بـۆ ڕۆژ و ڕووناکـی و ئاگر دادەنـێ، بـەڵام ناگاتە ئاسـتی خوداوەند و پەرسـتن دواجـار ئـەو فکرەیـە، فکـرەی پیـرۆز ڕاگرتنـی ڕۆژ و ڕووناکـی و ئاگر دەچێتـە نـاو زۆربـەی ئایینەکانی دواتـرو بەشـێوەی جیاجیـا خـۆی نمایش دەکات. داگیرسـاندنی (مـۆم، چـرا) لەسـەر ڕێـگاکان و شـوێنە پیـرۆزەکان و گۆڕسـتانەکان بـە تایبـەت لەنـاو مەزارگـەی پیـاوە پیرۆزەکانـدا (داگیرسـاندنی مـۆم لەنـاو کلیسـاکانی مەسـیحیەکاندا) سـەرچاوەکەیان دەگەڕێتـەوە بـۆ میـترا ئیـزم[8]. هەروەهـا داگیرسـاندنی مـۆم و فتیـل و چـرا لـە لالـەش لای ئێزیدییـەکان، ئەویـش هـەر پەیوەسـتە بـەو ریشـەوە، هەرچەنـدە ڕای وا هەیـە، کـە ئیـزەدی ڕیشـەی کۆنـە و بـۆ سـەردەمی سـۆمەرییەکان دەگەڕێتـەوە، بـەڵام هـەر چۆنـێ بـێ ڕووناکییـە و پەیوەسـتن بـە یەکـەوە، لـە بـارەی کۆنـی ئایینەکانـەوە بـۆ زەردەشـتیش رای جیـاواز هەیـە، کـە زۆر کۆنـەو ئـەو مێـژووە نـاسراوەی سـەدەی حەوتـەم و شەشـەمی پێـش زاییـن مێژوویێکـی یەکانـە نیـە گەلـێ سـەرچاوەش هـەن کـە (ژیانی زەردەشـت) دەبەنـەوە بـۆ 6000 و 5000 و 4000 سـاڵ پێـش زاییـن[9].

هەروەهـا هـەن کـە باوەڕیـان وایـە مێـژوو زیاترلـە زەردەشـتێکی بـە خۆیـەوە دیـوە، ئەگـەر زۆری ئـەو زەردەشتـانە شـتێکی گۆمانـاوی بێـت، ئـەوا زۆری ئاییـن لـە کوردسـتان شـتێکی بەرچـاوە

6 - موسا محمد خدر،**ئایینی زەردەشتی لە سەرەتای ئیسلام تا سەردەمی بوەیهیەکان**،زانکۆی سەلاحەددین کۆلێجی ئەدەبیات،بەشی مێژوو،هەولێر ٢٠٠٤.

7 - ئاماژجاف،**سیخۆڕی بە ئامێری سیخۆڕی و لێکۆڵینەوە لە میشک و پاراسایکۆلۆجی**،بەرگی یەکەم.چاپخانەی ئۆفسێتی کار،سلێمانی ٢٠٠٢ز.

8 - دین لە هەوراماندا.

9 - ئەنداز حەویزی،**نیگار کردنەوەی ئاڤێستا،نامەی مەینەتی زەردەشت**،بەشی یەکەم،شوێنی چاپ(؟)ساڵی چاپ(؟).

دینی خەڵکی کورد و کورد خەڵکێکی دین باوەڕن، لەپێش ئیسلام، ئەو خەڵکە میهرپەرست بوون و پاشان بوونە زەردەشتی و لە سەردەمی ساسانیەکان سەرەڕای ئایینی زەردەشتی، ئایینی مەسیحی و مانەوەی و مەزدە کێش لەنێو کوردان هەبوو، هەریەك لە وانە خەڵکی خۆی هەبووە[10].

ئەگەر پێش ئیسلام کوردستان ئەو هەموو ئایینەی هەبووە، ئەوا بە ئیسلام بوونی زۆربەی کورد، نەتوانرێ ئایین و ئاینزاکانی تری کوردستان بسڕێتەوە، دیسان چیرۆکی ئیسلام بوونی کورد، چیرۆکێکی زانراوە و سەرچاوەی زۆر و گرنگی هەیە.

میژووی ئایینی کورد

کورد وەکو میللەتێک،وەک هەر شتێکی تری خۆی مێژووی ئایینی خۆشی هەیە،بەلام ئەم ئایینە کامەیە ولە چ سەردەمێکدایە؟بۆ وەڵایە ئەم پرسیارە باشتر وایە سەرەتا بپرسین! لە چ کاتێکەوە مرۆڤ لە کوردستاندا دەژی؟ زاناکان زنجیرە چیاکانی زاگرۆس بە نێوەندێکی گرنگی پێگەیشتنی میللەتی کورد دەزانن!

ئەوەی زانراوە بە شێوەی لێکوڵینەوەی زانستی بەر لە(٦٠٠،٠٠٠ ساڵ)[11] پێش زایین جۆرێک لە مرۆڤ لە زنجیرە چیاکانی کوردستان ژیاوە لەوەش بەدواوە بەردەوام مرۆڤ بە شێوەی جیاجیا ژیاوە، وە هیچ قۆناغێک نییە لە مێژوو تێیدا باس لەوە بکات کە پاش شەش سەد هەزار ساڵ پێش زایین کوردستان،یا زنجیرە چیاکانی زاگرۆس بی مرۆڤ بووبێت، بەرهەمی ئەو بەردەوامیەش پێگەیشتن و دەرکەوتنی میللەتی کوردە،لە نێو ئەم ماوە دوورو درێژە زۆر شوێن هەن لە کوردستان لە نێو زنجیرە چیاکانی زاگرۆس خاڵی گەشی و ئاوەدانی بوون، لەوانە ئەشکەوتی ناوداری (شانەدەر) کە لێکۆڵینەوەکان دەڵێن، بەر لە ١٢٠،٠٠٠هەزار ساڵ پێش زایین مرۆڤ لەو ئەشکەوتە ژیاوەو تیایدا حەوت ئێسکبەندی مرۆڤ دۆزراوەتەوە، کە تەمەنی ئەم ئێسکبەندانە بۆ ٦٠ تا ٦٥ هەزار ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، لە وردەی لێکۆڵینەوە لەم دەستە ئێسکبەندە زۆر شتی گرنگ دەرکەوتوە، هەر بۆیە ئەلکساندەر ئەلفریدۆ ڤیچ دەڵێ: (ئەشکەوتە بە ناو بانگەکەی «شانەدەر» لە شاخەکانی کوردستان وەک ئارشیفێکی نایابی پاراستنی شوێنەواری شارستانی ،مێژووی مرۆڤایەتییە بە درێژایی (١٠٠،٠٠٠)[12]. شانەدەر نەک هەر بۆ کوردستان بۆ مرۆڤایەتیش زۆر گرنگە و تەمەنەکەشی بۆ پاراستنی ئەرشیفی نایابی شارستانی مرۆڤایەتی لە ٦٥ هەزار ساڵ تەمەنی ئێسکبەندەکانیش کۆنترە، ئەو ئەرشیفە کۆن و گرنگەی مرۆڤایەتی و کوردستان، جگە لە بەڵگە گرنگەکانی تر بەڵگەی بوونی(ئایین)یشی بە شێوە سەرەتاییەکەی تێیدا دەستکەوتووە،

ئەمەش کۆنترین مێژووە لە جیهان کە زاناکان بە لێکۆڵینەوە بیسەلمێنن: ئەو سەلماندنەش لە لێکۆڵینەوەی ورد و باریکی هەموو لایەنەکانی ئەم ئێسکبەندانە لە لایەن پسپۆرانەوە ساغ بووتەوە، عەبدولرەقیب یوسف دەڵێ: (بیری ئایینی لە شورەی کەوانەیی و لە گۆڕی مردوانی ئەشکەوتی شانەدەر، ئەوانەی کە گوڵ لە سەر جەستەیان دانرابوو، هەروەها

10 - اسماعیل پورد شاهیان،**تبار شناسی قومی وحیات ملی**،نشر پژوهش فرزان روز،چاپ اول تهران-١٣٨٠.

11 - ئارشاک سافراستیان:**کورد و کوردستان**،وەرگێڕانی:ئەمین شوانی،بڵاو کراوەی (ئاراس)چاپی دووەم،هەولێر ٢٠٠٥..

12 - ڕامان-ژمارە(٩٩)،هەولێر-٢٠٠٥.
ڕامان-ژمارە(١٠١)،هەولێر-٢٠٠٥.
ڕامان-ژمارە(١٠٢)،هەولێر-٢٠٠٥.
ڕامان-ژمارە(١٠٧)،هەولێر-٢٠٠٥.
ڕامان-ژمارە(١٠٨هەولێر-٢٠٠٦.

لە چەرموو پەیکەری (خواوەندی دایک) کە لە قۆر دروست کراوە،یەکەم پەرستراوە لە کوردستان لە چەرموو)[13]. هەر ئەو ئێسکانەی ئەشکەوتی شانەدەر- ئەوانەی گوڵ لە سەر جەستەیان دانرابوو- زاناکان بە وردی خوێندویانەتەوە لە ئەنجامدا گەیشتوونەتە ئەو باوەڕی کە ئەشکەوت نشینەکانی(شانەدەر) پێش ٦٥ هەزار ساڵ جۆرە باوەڕێکی ئایینی سەرەتاییان هەبووە،لە بەر ئەم هۆکارانە:

یەکەم:مردوەکان بە کۆمەڵ نێژراون و ئەوەشیان بەو مانایە لێک داوەتەوە، کە ئەوان بڕوایان بە زیندوو بوونەوەی هەبوە،بۆیە پێکەوەیان ناشتوون تا پێکەوەش زیندووببنەوە.

دووەم:جۆری ناشتنەکەی هەر یەکێک لە مردوەکان،لە شێوەی منداڵە لە زگی دایکی،ئەمەش واتا مردوو کە دەمرێ دەچێتەوە نێو زگی خاک،زگی دایکی.

ئەم دوو خالە ش هەر دووکیان بە بیری ئایینی دەچن،چونکە یەک لە نیشانەکانی- بیرۆکەی-ئایینی هەڵسووکەوتە لەگەڵ- مردوو-هەر بۆیە هیچ ئایینێک نییە ڕێورەسمی تایبەتی خۆی نەبێ بۆ شاردنەوەی مردوەکانی،ئەم جۆرە ناشتنەش، کە شانەدەریەکان مردووی خۆیان پێ شاردووتەوە،کۆنترین و ڕێک ترین ناشتنی مردووە لە مێژوودا،کە مرۆڤ مردووی خۆی ناشتبێ،هەروەها کۆنترین ناشتنە کە لە سەر ڕێوڕەسمی جۆرە(ئایین)ێک مردوو شاردرابێتەوە،با ئەو ئایینەش هێشتا تەواو پتە وو سیستماتیک نەبووبێ (چونکە ئایینەکانی پێش مێژوو کێشە ی پێنەگیشتن و دەرنەکەوتنی ڕەنگ و ڕووی تایبەت و قایم نەبوونی تان و پۆیان هەبوو)[١٤].

جا ئەم جۆرە بیرۆکە ئایینیە لە کن شانەدەر نیشینەکان-بە پێ لۆجیکی ژیان-دەبێ پێشکەوتن و گۆڕانی بە سەردا هاتبێ،ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێ کە بەر لە ٦٥ هەزار ساڵ پێش ئێستا بیرۆکەی ئایین لە (شانەدەر-کوردستان) سەری هەڵداوە،پاش ئەو مێژووە،پاش ئەو مێژووە، ئەو پەیکەرەیە کە پەیکەری دایکە بۆ(٣٠ هەزار ساڵ) پێش ئێستا دەگەڕێتەوە: (پەیکەرێکی بچووکی بە شێوەی روو ولا کەڵەکە،بۆ خوداوەندی دایک،لە سەردەمی ئۆرگنیشیەوە، پێش نزیکەی (٣٠،٠٠٠) ساڵ کە بە وردی سەیری سەر سنگ و زگ و نێکی بکەی، ئەوە دەردەخات کە گرنگی بە ئەندامەکانی منداڵ بوون دراوە)[15].

کە ئەم پەیکەرە بچووکەی- دایک خوداوەند- دەبێ بۆ پەرەستن دروست کرابێ،هەروەها لە دەوروبەری گوندی(نەمرکێ)ی نزیک شاری (دهۆک) لێکۆڵەر(ستیڤان کۆزفسکی)و دەستەکەی لە ساڵی ١٩٨٥، لە ئەنجامی پشکنین زۆر شتیان بۆ ڕوون دەبێتەوە، یەک لەوانە: لە گوندی نەمرکێ(چەند پەیکەرێکی جۆراوجۆر دۆزراوەتەوە،ئەگەر دروستکردنی پەیکەرەکان نیشانەی پێگەیشتنی هونەر بێ،ئەوا مانای پەیکەرەکان،مانایەکی ئایینی و ئەفسانەییە)[16]. ئەو گوندەش تەمەنی بۆ (١٠ هەزار ساڵ)پێش ئێستا دەگەڕێتەوە،ئەمانەش ئەوە دەردەخەن کە لە کوردستان بیری ئایینی هەر زوو واتە(٣٠ هەزار ساڵ) پێش ئێستا (خوداوەند)ی خۆی لە شێوەی (مرۆڤ) وێنا کردووە،ئەم مرۆڤەش مرۆڤی (دایک)ە کە (ژن)ە.دواتر سۆمەریەکان پەرە بە بیری خوداوەند لەشێوەی مرۆڤ دەدەن(وێنەی بەرجاوی خوداوەندی سۆمەریەکان،لە سروشتەوە سەرچاوە دەگرێ، سۆمەریەکان سروشتیان بە شێوەی مرۆڤ خستە بەر چاو لە باشوری عێراق،ئەو

13- هەزار مێرد،ژمارە(٢٥)ساڵی حەوتەم،٢٠٠٤.

14- خزعلی الماجدی،**الدین السومری**،دار الشروق للنشروالتوازیع،الطبعە العربیە الاولی،عمان١٩٩٨.

15- ماجد عبدالله الشمس،**الحظارە والمیثولوجیا فی العراق القدیم**. منشورات دار علاءالدین،الطبعە الاولی-دمشق- ٢٠٠٣.

16- مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمریدا**،بڵاو کردنەوەی(ئاراس)،چاپی یەکەم،هەولێر ٢٠٠٢.

میراتی خوداوەندی دایک پەرەستنەشیان،کە خوداوەندی سروشتە لە باکوری-کوردستان-م-ی-عێراق وەرگرتووو)[17]. چونکە دەرکەوتووە، سۆمەریرکان،کە چوونەتە خوارەوە، وەک هە ر شتێکی تر لە شارستانیەتەکەیان،ئاینیشیان لەگەڵ خۆیان بردووە ئایینیش پێشینەیەکی دوورو درێژی هەبووە،هەروەها وەکو زانراو،ئایینی خۆیان لە سروشتەوە وەرگرتووە،هەر بۆیە دەبینین (دایکە خوداوەند لای سۆمەریەکان کە ماناکەی-پڕ بە وشە-دەکاتە «شاژنی چیا»)[18] گومانی تێدا نییە ئەو ناوەی خوداوەندی دایک لە پێش چوونە خوارەوەیان،بەم ناوە ناساندووە،مەبەستیشیان لە وشەی چیا راستەو خۆ چیاکانی کوردستان بووە.

ئەوەش بەشێکە لە (ئایینی سۆمەریەکان) ئەو ئایینەی کە خزعە لی ئەلماجدی دەنوسی: (ئایینی سۆمەریەکان،ئەو،(تۆ)یە بوو کە درەختی ئایینەکانی هەموو جیهان لێ دەرکەوت)[19]. ئەگەر ئایینی سۆمەریەکان لە سەر قسەی خەز عەلی ئەلماجدی تۆی درەختی هرموو ئایینەکانی جیهان بێ،ئەوا ئەو(تۆ)یا لە (شانەدەر)ەوە هاتووە،هەر خۆشی پێشتر نووسی-خوداوەندی سۆمەری لە خواری عێراق،پاشماوەی خواوەندی باکوری-عێراق-کوردستان-ە-م. ئەو خوداوەندی دایکە بە بەڵگەی زۆرەوە لە کوردستانەوە چووەتە خوارەوە (پەیکەری ئەو دایکە خوداوەندەی کە ساواکەی شیر دەدات و لە سەر هەر دوو شانی شتێکی وەکوو گوڵە تۆ-دیارە،لە خوارووی عێراق دۆزرایەوەو بۆ نزیکەی (٦٠٠٠ هەزارساڵ) دەگەڕێتەوە)[20]. کە دور نیە ئەو خوداوەندە-وەک پەیکەر لە کوردستان سۆمەریەکان لەگەڵ خۆیان بردبێتیانە خوارەوە،چونکە وەک پێشتر باسمان کرد،سۆمەریەکان لە کوردستان ئاینیان هەبووە،هەڵبەت کە چوونەتە خوارەوە،ئەو ئایین و خوداوەندەیان لەگەڵ خۆیان بردووە،وەک زۆر شتی تریشیان لەگەڵ خۆیان بردووە،بە تایبەت ئەم خوداوەندە لەوە دەچێ خواوەندێک بێ پەیوەندی بە سروشتی چاندنەوە هەبێ،وەکوو باسمان کرد سەر شانی خوداوەندەکە گولە تۆ-ی لەسەر بوو،ئەوەش دەرکەوت کە کشتوکاڵی دێمی کوردستان،سۆمەریەکان لە خواروو کردوویانەتە کشتوکاڵی ئاودێری،چۆن لە هەموو ڕووەکانەوە سۆمەریەکان لە خواروی عێراق گۆڕانێکی زۆریان بە سەردا هات و پێشکەوتن،هەر ئاواش (باوەڕی ئایینی سۆمەریەکان پێشکەوتنێکی گەورەی بە خۆیەوە بینی،هەر لە هەزارەی چوارەمی پێش زاینەوە،تا ئەوەی لە کۆتایی هەزارەی سێیەمی پێش زایین گەیشتە شێوەی پتەوی خۆی)[21]. هەر لەو سەردەمەدا-واتە هەزارەی چوارەمی پێش زایین-(شێوەی پەیکەری خوداوەندی دایکی تەپە گەورە دەبینین کە هی سەردەمی عەبیدە)[22].ئە و گۆڕان و پێشکەوتنەی ئایین لە کوردستان و سۆمەر،کە هەردووکیان تەواوکەری یەکترن وبەتایبەت سۆمەریەکان،جگە لەوەی لە کوردستانەوە چوونەتە خوارەوە،لە ڕەگەزیش لە هەموو نەتەوەیەک زیاتر لە کورد نزیکن،یەکێ لە لێکۆڵەرەوەکان دەنوسێ (نابێ بلێین کورد،سۆمەرین،بەڵکو دەبێ بلێین سۆمەریەکان کوردن)[23]ئەو سۆمەریانەی کە شارستانیەتێکیان دامەزراندوو لە هەموو پێکهاتەی ئەو شارستانیەتەدا داهێنەر بوون (لەگەڵ دەرکەوتنی شارستانیەتی سۆمەریەکان و داهێنانی نووسین لە سۆمەر

---

17 - خزعلى الماجدى،**الدين السومرى**،دار الشروق للنشروالتوازيع،الطبعه العربيه الاولى،عمان١٩٩٨ .

18 - فاضل عبدالواحد على (الدكتور) **الطوفان المراجع المساويه** الاهالى،الطبعه الاول-دمشق ١٩٩٩.

19 - خزعلى الماجدى،الدين السومرى،دار الشروق للنشروالتوازيع،الطبعه العربيه الاولى،عمان١٩٩٨ .

20 - ماجد عبدالله الشمس،**الحظاره والميثولوجيا فى العراق القديم**. منشورات دار علاءالدين،الطبعه الاولى-دمشق- ٢٠٠٣.

21 - لالش ،١٦،دهۆک، اب،٢٠٠١، **مجله ثقافيه دوريه يصندرها** ،مركز لالش باللغتيين الكورديه والعربيه.

22 - لالش ،١٦،دهۆک، اب،٢٠٠١ ،**مجله ثقافيه دوريه يصندرها**، مركز لالش باللغتيين الكورديه والعربيه.

23 - ئارشاک پولادیان،**کورد لە سەرچاوە عەرەبیەکاندا**،وەرگێرانی:ئازاد عوبێد سالح،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین،کوردستان،هەولێر-٢٠٠٠.

نزیکەی (٣٢٠٠پ.ز) سیستەمی ئایینی و زانستی و کۆمەڵایەتی و سیاسی نوێ پێکهات)[24]. زاناکان زۆریان لە سەر ئەوە نووسیوە کە (ئایین و ئەفسانە) پێکەوە سەریان هەڵداوە،یان ئەوەتا ئیین و ئەفسانە لە سەرەتادا هەردووکیان یەک شت بوون. (ئەوەی کە لە سەرەتای ئایینەوە پێ دەگەین،یان کۆنترین شێوە لە شێوەکانی ئایین،ئەوە ئەفسانەیە)[25]. ئەو ئایین و ئەفسانەیەش لە کن سۆمەریەکان کۆن و هێندە بەرچاوو دەولەمەندو تێکەڵە،لە جیهاندا بێ هاوتایە،هەر بۆیەکە لێکۆڵینەوە لە سەر ئایینی کۆنی سۆمەریەکان دەکرێ،لە هەمان کاتدا ئەو لێکۆڵینەوەیە،لێکۆڵینەوەیە لە سەر ئەفسانەی سۆمەریەکان.

- **پێناسەی ئەفسانە**

لە لایەنی تیورییەوە چەمکی ئەفسانە چەندین پێناسەی جیاواز هەیە، بۆیە لێرەدا چەند پێناسەیەکی جیاواز دەخەینەڕوو و دواتر لە کۆی ئەو پێناسانە پێناسەیەکی گشتی وەردەگرین بۆ ئەم توێژینەوە. پێش ئەوەی پێناسەکان باس بکەین، دەبێ واتای وشەی «ئەفسانە» لە ڕووی زمانەوە لێك بدەینەوە. «وشەی ئەفسانە (متولۆجیا - Mythology) لە زمانی یۆنانیەوە هاتووە کە لە دوو بڕگە پێکهاتووە: میتۆس، واتە چیرۆکی خواوەند و پاڵەوان، هەروەها بەشەکەی تریش لە وشەی لۆگی زانینەوە هاتووە»)[٢٦]. هەروەها لە پاڵ ئەوەی ئەفسانە چیرۆکی خواوەند و پاڵەوانەکانە هاوکات بەسەرهاتی مێژوویی و باس لە چیرۆکی دروستبوونی جیهان و مرۆڤە لە گەردوندا[٢٧]. لەبەرئەوە ئەفسانە بریتییە لە هەوڵی مرۆڤ بۆ تێگەیشتن لە گەردوون و دیاردەکانی و پاشان لێکدانەوەیان لۆ فۆرمێکی تایبەت دا کە چیرۆك و گێڕانەوەیە لە داستانەکاندا.

هاوکات دەتوانین بڵێین ئەفسانە «دەربڕینی خولیا و ئەندێشەی پەستاوتوو (پەنگخواردووی) دەروونی مرۆڤە لە شێوەی بابەتێکدا کە ئامانج لێی کەمکردنەوەی ترس و دوودڵی مرۆڤە لە جیهانێکی پان و بەریندا بەرامبەر هەر هەرەشە و مەترسییەك کە بەرەو ڕووی دەبێتەوە»[28]. ئینجا ئەو دیاردانە یا هەڕەشە سروشتیەکان بن وەك هەورە بروسە و زریان و باوباران، یا بەهۆی مرۆڤەوە بێ وەك برسێتی و قاتوقڕی هەتا جەنگ و شەروشۆڕ. کەواتە مرۆڤ ئەفسانەی وەك «جۆرێك لە راڤەکردن و درککردن بە نهێنی گەردوون و جیهان بەکارهێناوە، بۆ نموونە کاتێك مرۆڤ لە تاریکی ترساوە، ڕووناکی خۆشویستووە و پەرستوویەتی»[29].

ئەمە ئەو ڕاستیە دەردەخات کە مرۆڤ هەمیشە ئەفسانەی وەك وەڵامێك داناوە بۆ پرسیارەکانی سەبارەت بە ژیان و گەردوون، لەبەر ئەوەی زانست لە سەردەمە مێژووییە دێرینەکاندا هێندە پێش نەکەوتبوو، بۆیە ئەفسانە وەڵام بووە بۆ مرۆڤ. لێرەوە دەکرێ بوترێ ئەفسانە جۆرێکە لە هۆشیاری کۆمەڵایەتی مرۆڤ کە باس لە نهێنییەکانی ژیان و جیهان دەکات[30]. ئیدی لەپێناو تێگەیشتن لە دیاردە و جیهان مرۆڤ باوەڕی کردووە بە لێکدانەوەی ئەفسانەکان. ئەمە کاتێ بووە کە زانست لەو سەردەمەدا سەرەتایی و نەیتوانیوە وەڵامی

24 - . لالش ،١٦،دهۆک، اب،٢٠٠١، **مجله ثقافیه دوریه یصندرها** ،مرکز لالش باللغتیین الکوردیه والعربیه.

25 - .هیجل،**تاریخ الفلسفه**،الجلد الاول،ترجمه:ا.د.امام عبدالفتاح امام،الناشر مکتبه مدبولی-القاهره ١٩٩٧.

26 - .د.جمال رشید:**"ظهور الکورد فیالتاریخ"**،ج :الثانی- اراس ٢٠٠٥،ص،٥٦١.

27 - .ه.س.ل ٥٦٢

28 - .د.مەولود حەسەن:**پێکهاتەی ئەفسانە کوردی**،ل،٦٧.

29 - .هـ.س.ل،٧٦

30 - .د.جمال رشید:ل ٥٦٣

دڵەڕاوکێکانی مرۆڤ بداتەوە(٥٦٣)[31]. لەبەر ئەوە مرۆڤ هانای بردۆتە بەر بیرکردنەوەی ئەفسانەیی، ئەگەرچی لە ئێستادا زانست ئەو وەڵامانە بە سەرەتایی و سادە دادەنێت.

لە فەرهەنگی فەلسەفی «رۆزنتاڵ» دا بەو جۆرە پێناسەی ئەفسانە کراوە: «فۆلکلۆری میللیە. کارڵ مارکس پێ وایە ئەفسانە زاڵ بوە بە سەر هێزەکانی سروشت کە دواتر زاڵ بوونە هەقیقەتە (زانست) بە سەر ئەفسانەدا دروست نەبێ».پێوەری رەوشتی «ئەفسانە نمایش کردنی هۆنەری شیعر ئاستە بۆ سروشت »[32]. هەروەها لە فەرهەنگی فەلسەفی جمیل سلیبا وا پێناسە کراوە:»قسە یەک کە بێ بنەماو بناغە بێ[33] .هەڵبەت لە ئینسیکلۆپیدیای»لالاند» دا هەمان بۆ چوون هەیە سەبارەت بە چەمکی ئەفسانە.

بەڕای «فراس سەواح» توێژەر بواری ئەفسانەناسی، ئەفسانە بریتییە لە «چیرۆکێکی کۆن کە تێیدا بوونەوەرە سەرو سروشتییەکان (واتای ئەوانەی هێزیان لە بوونەوەرە سروشتییەکان زێترە) ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەبینن. کەواتە ئەفسانە چیرۆکێکی پیرۆزە کە هەڵگری قووڵییەکە کە پەیوەستە بە گەردوون و ژیانی مرۆڤەوە»[34]. بە مانایەکی تر مرۆڤ پەنای بردۆتە بەر ئەفسانە وەك جۆرێك لە راڤەکردن و دەرککردن بە نهێنی گەردوونی بەکارهێناوە، بۆیە دەتوانین بڵێین ئەفسانە بریتییە لە «داستانی گەلێك بەبێ بیرکردنەوەیەکی قوڵ سەرهەڵدەدات تێیاندا هێزێکی سروشتی فۆرمی کەسێك وەردەگرێت، رەفتار و هەڵسوکەوتی ئەو هێزە سروشتییە مانایەکی تایبەتی بەو گەلە ئەبەخشێت»[35]. هەڵبەت بەڕای هەندێك لێکۆڵەری تر، ئەفسانە هیچ نییە جگە لە چیرۆکێکی خورافی کە مرۆڤی سەرەتایی لە چاخە کۆنەکاندا هۆنیویەتەوە بەپێی خەیاڵ و ئەندێشە لاوازەکانی ویستوویەتی شرۆڤەی بوون و جیهان بکات[36].

کەواتە لەبەر ڕۆشنایی ئەو پێناسە جیاوازانەوە بۆ ئەفسانە دەتوانین بڵێین، ئەفسانە بریتییە لە هەوڵی مرۆڤ بۆ تێگەیشتن لە گەردوون و دیاردەکانی نێو سروشت کە دواجار لێکدانەوەیان لەو ڕووەی چ کاریگەری لەسەر ژیانی هەبێ[37]. لێرەوە راستە ئەگەر ئەفسانە جۆرێکە لە هۆشیاری و ئاگایی کۆمەڵایەتی مرۆڤ کە باس لە نهێنی بوونەوەر و جیهان و گێتی مان بۆ دەکات لە شێوەی داستان و چیرۆکدا [38]. بۆیە ئەفسانە یەکەم شێوازی ڕۆشنبیری و ئاگایی ڕۆحی مرۆڤە[39]. بۆیە دەکرێ لە کۆی پێناسەکان بگەینە ئەو پێناسە ئیجرائیانە کە ئەفسانە بریتییە «لە تێگەیشتن و راڤەکردنی مرۆڤ بۆ سروشت و جیهان. کەواتە ئەفسانە قسەکردنە لەسەر نهێنی ئەو شتە شاراوە و هەندێك جاریش قەدەغەکراوانە کە خەڵکی ئاسایی ناتوانی بیکات و هەمیشە لە خەیاڵ و بیرکردنەوەیدایە. مەرج نییە شتە قەدەغەکراوەکان هەر حەز و ئارەزووەکانی مرۆڤ بن، بەڵکو جاری واش هەیە شتە تێکدەرەکانە».

- جۆرەکانی ئەفسانە

---

31 - د.جمال رشید:ل ٥٦٣.

32 - رۆزنتال:**المعجم الفلسفی**، ل٢٣.

33 - جمیل صلیبا:**الموسوعة الفلسفیه**:ل ٠٠٠.

34 - فراس السواح: **الا سطوره والمعنی**،ل ١٣ .

35 - ئازاد رەوف قەزاز: **خودا لە ئەقلگەریەوە بۆ هەستگەری**،ل ١٤٠: ٢٠١١.

36 - د.قصی الحسین: **انثو بولوجیا الادب**، ل ١١٣- بیروت ٢٠٠٩.

37 - د.کامەران موکری: **ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**،بەشی یەکەم ١٩٨٤- کتێبخانەی نیشتیمانی بەغدا، ل ٣٩.

38 - د.مەولود حسن: **پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی**، ل ٧٦.

39 - د.جمال رشید:"**ظهور الکورد فیالتاریخ»**،ج :الثانی- اراس ٢٠٠٥،ص،٥٦٣ .

ئەگەرچی ئەفسانەکان لە ناوەڕۆکدا باسی داستانی پاڵەوانێتی و کێشەیەك دەکەن، بەڵام جۆراوجۆرن لە شێواز و گێڕانەوەی بەسەرهاتەکاندا. لەبەر ئەوە دەتوانین بەم شێوە جۆرەکانی ئەفسانە دەستنیشان بکەین:

یەکەم: ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئایینییەکان: ئەم جۆرە ئەفسانەیە بریتییە لە دەربڕینێکی زارەکی بۆ نەریت و بۆنە ئایینەکان لە کاتی گێڕانی ڕێوڕەسم و سروتەکاندا. بۆ نموونە لە بۆنەیەکی ئاییندا مرۆڤ بە سۆز و کاریگەر باسی دەکات و دەیگڕێتەوە بۆ چەسپاندن و بەهێزکردنی باوەڕ سەبارەت بە دیاردەکانی بوونەوەر[40]. دیارە ئەم جۆرە ئەفسانەیە پێویستە تا مرۆڤ بۆنە ئایینییەکان لەبیر نەکات و هەمیشە یادیان بکاتەوە.

دووەم: ئەفسانەی گەردوونی: هەمیشە مرۆڤ هەوڵیداوە لە چۆنیەتی و سەرەتای دروستبوونی گەردوون تێبگات. بۆ نموونە ئەفسانەی بابلی باس لە چۆنیەتی دروستبوونی گەردوون، واتە ئاسمان و ئەستێرە و هەسارە و زەوی دەکات. هەروەها باسی لە چۆنیەتی دروستبوونی مرۆڤ لە زەوی و دونیادا باسکردووە. ئەمەشە لەبەرئەوەی مرۆڤ بەردەوام هەوڵیداو بەدوای شتە نەزانراو و نەناسراوەکاندا بگەڕێت. کەواتە ئەم جۆرە ئەفسانە باس لە مەتەڵی ژیان دەکات.

سێیەم: ئەفسانەی هێمایی: ئاشکرایە کە مرۆڤ زیندەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، بۆیە بەهۆی ئەفسانەوە دەیەوێت باس لە ژیانی کۆمەڵایەتی ڕۆژانەی خۆی بکات[41]، لەبەرئەوەی ئەم جۆرە ئەفسانەیە لە جۆرەکانی تری ئەفسانە پیشکەوتووترە، چونکە خۆی نابەستێتەوە، تەنها بە باسکردنی گەردوون و سروشتەوە نییە، بەڵکو باس لە مرۆڤ و ژیانی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی دەکات. لەبەر ئەوە بە ئەفسانەیەکی کۆمەڵایەتی دەژمێردرێ. چوارەم: ئەفسانەی قارەمانێتی خواوەندەکان: جیاوازی ئەم ئەفسانەیە لەگەڵ ئەفسانەکانی تر لەوەدایە کە لەم ئەفسانەدا خواوەندەکان ئادەمیزادن. واتە لە بەرگ و شێوەی مرۆڤدان[42]. جیاوازی ئەم جۆرە لە ئەفسانەکانی تر لەوەدایە کە لەم ئەفسانەدا کە پاڵەوانەکانی ئادەمیزادن هاوکات ئاوێتەن بە خوداوەندێ، بەڵام لە چەشنەکانی تردا پاڵەوانی سەرەکی خوداوەندەکانن، چونکە لە ئەفسانەکانی تردا خوداوەندەکان خەریکی بەڕێوەبردنی کاروباری جیهان بوون، لە کاتێکدا لێرەدا قارەمان و پاڵەوانەکە لە لایەکەوە سیفەتی خواوەند و لەلایەکی ترەوە مرۆڤە لەسەر زەوی. بۆنموونە: ئەفسانەی گلگامێشی پاشای بابل.

لە کۆتایی ئەم بەشە تیۆرییەدا، دەتوانین بڵێین ئێمە هەوڵمان دا چەند لایەنێکی تیۆریی، ئەفسانە لە ڕوانگەی پێناسە جیاوازەکانی و جۆرەکانیەوە شرۆڤە بکەین وك سەرەتا و پێشەکییەك بۆ ناوەڕۆکی توێژینەوەکە. ئامانج لەمەش تەنها دەرخستنی ڕۆڵی خواوەندی مێینە لە ئەفسانە بەگشتی و ئەفسانەی کوردی بە تایبەتی.

ئەفسانەی کوردی:

ئەفسانە میراتێکی کولتووری و نەتەوەیی بەهادارە کە لەناو زۆربەی هەرە زۆری میللەتانی جیهاندا بایەخی پێدراوە. کورد وەکو میللەتێکی دێرینی سەر گۆی زەوی خاوەن کولتوور و شارستانییەتێکی یەکجار کۆنە و بەشێوەی جیاجیا هەوڵی تۆمارکردن و گواستنەوەی ئەم شارستانییەتەی بۆنەوەکانی دوارۆژ داوە. پاراستنی دەسکەوتە نەتەوەیی و مێژوویی و

40 - ه.س.ل٤٣.

41 - ه.س.٤٢.

42 - ه.س.ل٤٢-٤٣.

کولتوورییەکانی هەموو میللەتێك لە جیهانی پێش شارستانییەتدا، لە ڕێگەی تۆمارکردنی بەسەرهات و ڕووداوەکان بووە. یەکێك لە ئامرازەکانی تۆمارکردنی ئەم سەربردە مێژووییە دێرینانە ئەفسانە بووە.

ئەفسانەی کوردی بەشێکە لە میراتی کولتووری و نەتەوەیی گەلی کورد کە هەندێ لەم میراتە کولتوورییە بە درێژایی مێژوو بەشێوەی سەرزاری و دواتریش بەشێوەی نووسراو پارێزراوە. ئەفسانە و ئایین پەیوەندییەکی دوور و قووڵی مێژوویان لەگەڵ یەکتریدا هەیە و وەها لەناو یەکدا تواونەتەوە کە زۆرجار هەر بە یەك دادەنرێن، بۆیە ئایین - مەبەست ئایینی کوردە- بە یەکێك لە چاوگە گرنگەکانی ئەفسانەی کوردی دادەنرێت. کۆنترین ئایین کە بە شێوەیەکی ڕوون پیشاندەری بیروباوەڕ، کولتوور، تێڕوانین و جۆری بیرکردنەوە و مێژوو و جوگرافیای کورد بێت، بێگومان ئایینی زەردەشتییە. ئەمە سەرەڕای ئەوەیە کە زۆر ئایینی تر لە پێش ئایینی زەردەشتی لەناو کورددا باوبوونە، بەڵام هیچ کامیان بە ڕادەی ئەم ئایینە پیشاندەری ژیانی ئەفسانەیی، ئایینی و مێژوویی کورد نین. دەقە پیرۆزەکانی ئایینی زەردەشتی لەناو کتێبی ئاڤێستا و دەقە پەهلەوییەکاندا پارێزراون. بە نووسینەوە و کۆکردنەوەی بەشەکانی ئاڤێستا لە سەردەمە جیاجیاکاندا، بۆ یەکەمجار بەشێك لەئەفسانەی میللەتی کورد لە شێوەی سەرزارییەوە گۆڕا و شێوەی نووسراویان وەرگرت[43].

ئەفسانەی کوردی خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی و بەهۆی ئەم تایبەتمەندییانەوەیە کە ئەفسانەی کوردی شوناسێکی تایبەت و سەربەخۆ وەرگردەگرێت. ئەم تایبەتمەندییانە لە چوارچێوەی پێکهاتەی ئەفسانەی کوردییەوە دەستنیشان دەکرێن. سەرجەم دەقە ئەفسانەییەکانی کوردی بەسەریەکەوە، پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی پێکدێنن کە ڕەگ و ڕیشەیان لە مێژووی شارستانییەتی کورددا داکوتاوە. ئەم دەقە ئەفسانەییانە لە قۆناغە جیاجیاکانی ژیانی مرۆڤی کورد پەیدابوونە و پەیوەستن بە جۆری بیرکردنەوە و ژیانی مرۆڤی کوردەوە.

تێڕوانینی مرۆڤی کورد لە سەردەمە زووەکان، سەبارەت بە جیهان، بوون، خودی مرۆڤ خۆی و سرووشتی دەوروبەری، تێڕوانینێکی ئەفسانەییانە بووە، لە تێڕوانینی ئەفسانەییدا (جیاوازی لە نێوان خەیاڵ و واقیعدا بەدی ناکرێ. لە بیرکردنەوەی ئەفسانەییدا هەموو ئەو شتانەی کە بشێن ڕووبدەن بە بابەتێکی واقیعی دادەنرێ[44] ئەم تێڕوانینە ئەفسانەییانە لەسەردەمی خۆیان بە واقیع دانراون; ئەم واقیعانەی ناو کۆمەڵگەش لە ڕێگەی ئەفسانەبێژییەوە تۆمار دەکران و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگواسترانەوە. کەواتە بە دیاردەکەوێ لە سەردەمە کۆنەکانی زانینی -معریفە-ی مرۆڤایەتیدا (جیاوازییەك لەنێوان بیرکردنەوە و ئەفسانەسازییدا بەدی ناکرێت و مرۆڤ لە ڕێگەی هزری ئەفسانەییەوە بیری کردۆتەوە.)[45] لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا مرۆڤی کورد توانیویەتی بە هزری ئەفسانەیی کە هەڵقوڵاوی خەیاڵ و تێڕوانین و جیهانبینی ئەوبووە، لە ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی بدوێ و هەوڵی ڕاڤەکردنیان بدات; لەم کاتەدا ئەفسانەسازیی کردووە و بە پەرۆشەوە چیرۆکی بەسەرهاتو ئەزموونی ژیانی خۆی بە سینگی نەوەکانی و دواتر سپاردووە، لێرەوەیە کە ئەفسانە ڕۆڵی مێژوو دەبینێت، ئەویش مێژوویەکی پیرۆز.

43 - ئەنستاس ماری کەرمەلی، **جیلوە و مەسحەفی رەش(کتێبی پیرۆزی ئێزیدیەکان)**، و نەجاتی عە بدولا، دەزگای ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۱۲.

44 - محمد رضا ارشاد، **گستره اسطوره**، انتشارات هرمس، چاپ سوم، ص۲۱۵، تهران ۱۳۹۰.

45 - نجف دریا بندری، **افسانەی اسطوره**، نشر کارنامه، چاپ اول، ص۱۹، تهران ۱۳۸۰.

کەواتە پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی خۆی لە قۆناغە جیاجیاکانی تێڕوانینی ئەفسانەیی و ژیانی مێژوویی کورددا دەبینێتەوە، بۆیە (د. مەولود ئیبراهیم) قۆناغەکانی ئەفسانەی کوردی بە ژیانی مێژوویی مرۆڤی کوردەوە دەبەستێتەوە و بەم پێیە ئەفسانەی کوردیی دابەشی سەر ئەم سێ قۆناغە جیاوازەی خوارەوە دەکات:

١- قۆناغی ئەشکەوت

٢- قۆناغی گوند

٣- قۆناغی شار[46] ئەم دابەشکردنە تا ڕادەیەکی زۆر زانستییە، چونکە تێڕوانین و خواست و شێوازی دابینکردنی خۆراك، کار دەکەنە سەر شێوازی تێڕوانینی ئەفسانەیی. دواجار جیاوازی تێڕوانینی ئەفسانەیی، جیاوازی ئەفسانەسازیی لێدەکەوێتەوە و بەم پێیە جۆری ئەو ئەفسانانەی لەم سێ قۆناغەدا دروست دەبن لەگەڵ یەکتری جیاواز دەبن; بەڵام نابێ ئەوەش لەبیر بکەین کە هەر کام لەم قۆناغانە لە پڕێك کۆتاییان پێنەهاتووە و قۆناغەکەی تر دەستی پێنەکردووە. مرۆڤی کورد هاوکات لەگەڵ ئەوەی لەناو ئەشکەوتداژیاوە ڕەنگە لە ناوچەیەکی تری کوردستان یان لە هەمان شوێن لە گوند یان لە شاردا ژیابیت. «ئەوەش بەو واتایە نییە کە ئەم قۆناغانە تەواو لێکجیان و دیوارێك لە نێوانیاندا هەیە، نا... نەخێر بەڵکو بەردەوامییەك لە قۆناغەکاندا هەیە و لە گەرمەی هەر قۆناغێکدا، کەم و زۆر قۆناغەکانی تر ئامادەن»[47]کەواتە دەکرێ قۆناغەکانی ئەفسانەی کوردی بە گوێرەی تێڕوانینە ئەفسانەییەکانیش دابەش بکرێ. لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە ئەفسانەی کوردی دابەشی سێ قۆناغی جیاواز بکرێ کە بریتین لە:

١- ئەفسانەی قۆناغە بەراییەکان

٢- ئەفسانەی قۆناغی ناوەڕاست

٣- ئەفسانەی قۆناغی نوێ

لە قۆناغە بەراییەکانی ئەفسانەی کوردییدا، مرۆڤی کورد بەپێی پێویستی و ژینگە و خواستی دەروون و تێڕوانینە ئەفسانەییەکانی، کۆمەڵێك ئەفسانەی ئەفراندووە. وردە وردە ئەم ئەفسانانە جێگیر بوونە و دۆخێکی پیرۆزیان وەرگرتووە. ئەفسانەکان ساڵانە لە ڕۆژی تایبەت لە شوێنێکی پیرۆز و لەلایەن خەڵکەوە، لە قاڵبی ڕێوڕەسمی جۆراوجۆر دووبارە دەکرێنەوە و بەرز و پیرۆز ڕادەگیرێن. دواجار هەر لەم کاتەدایە کە جۆرە ئایینێکی سەرەتایی دروستبووە. بۆ نموونە ناشتنی مردوو لە سەردەمە دێرینەکانی مێژووی مرۆڤایەتی و لە قۆناغی ژیانی ناو ئەشکەوتدا پیشاندەری جۆرە ئاینێکە و باوەڕ بە دووبارە زیندووبوونەوە- ڕەنگە لە جیهانەکەی تر یان لە ژیانێکی تردا- لە شێوە و دۆخی ناشتنی مردوو رادەست دەکات. (کارن ئەرمسترانگ) ئاماژەی بە دۆزینەوە شوێنەوارناسییەکان داوە و پێی وایە لەناو گۆڕی مرۆڤی نیاندرتاڵدا، چەك و ئێسکی ئاژەڵی قوربانیکراو دۆزراوەتەوە و ئەمەش پیشاندەدات، مرۆڤی کۆن باوەڕی بە جیهانێکی تر هەیە کە لە جیهانی ئێستای خۆیان دەچێت. ڕەنگە نیاندێرتاڵییەکان سەبارەت بە ژیانی کەسی مردوو کۆمەڵە چیرۆکێکیان بۆ یەکتری گێڕابێتەوە. گۆڕی مرۆڤی نیاندرتاڵ پیشاندەدات کاتێك ئەم مرۆڤە کۆنانە زانیویانە ڕۆژێك دەبێ بمرن، جۆرە ئەفسانەیەکیان بۆ خۆیان دروستکردووە تاکو ڕووبەڕووی ئەم کارەساتە ترسێنەرە

46 - د.مەولود ابراهیم حە سەن،**پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی**،چاپخانەی رەنج،چاپی یەکەم،لا ٦٦-٦٩،سلێمانی ٢٠٠٧.

47 - د.مەولود ابراهیم حە سەن،**پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی**،چاپخانەی رەنج،چاپی یەکەم،لا ٧٠،سلێمانی ٢٠٠٧.

بنەوە.[48] لەوانەیە بیریان لەوە کردبێتەوە، ئەگەر ئەم مرۆڤە زیندووبێتەوە چ ڕوودەدات؟ ئینجا بە خەیاڵی خۆیان لەناو هۆشیاندا شوێنێکیان خوڵقاندووە تاکوو مردووەکە دووبارە تێیدا زیندووبێتەوە. ناوێك، یان ئاماژەیەکیان بۆ ئەم شوێنە داناوە. لە کاتی ناشتنی مردوو کەلوپەل و خۆراکیان بۆ داناوە. ڕەنگە لەگەڵ بەرەوپێش چوونی کات و گۆڕانی سەردەم کۆمەڵە ڕێوڕەسمێکی تایبەتیان بۆ ناشتنی مردوو ئەنجام دابێ کە دواتر لە ئەنجامی زۆر دووبارەبوونەوە، خۆی لە قاڵبێکی نوێ بەناوی ئایین دابێت.

بەپێی دابەشکردنی مێژوو، یەکەم قۆناغ واتا قۆناغی بەرایی ئەفسانەی کوردی بۆ سەردەمی ژیانی مرۆڤی کورد لەناو ئەشکەوت و کۆتاییەکانی ئەو سەردەمە دەگەڕێتەوە. ئەفسانەکانی ئەم قۆناغە لەبەر ئەوەی پەیوەندییان بە ژیانی ڕاستەوخۆی مرۆڤ بە سروشتەوە هەبووە، زۆر گرنگن، هەر بۆیە بەشێکی ئەم ئەفسانانە لەبەریان گیراوەتەوە و بۆ قۆناغە ئەفسانەییەکانی دواتر گواستراونەتەوە. لە بەڵگەنامە مێژووییەکاندا سەبارەت بە مێژوو و جوگرافیای کوردستان، ئەشکەوتی شاندەر و هەزارمێرد بە نموونەیەکی دیاری ئەم قۆناغە دادەنرێن. «شوێنەوارناسی ئەمریکی، مولیکی لە کاتی هەڵکۆڵینە شوێنەوارناسییەکانیدا لە ئەشکەوتی شاندەر ئێسکەبەندی مرۆڤی نیاندەرتاڵی دۆزییەوە کە مێژووەکەی بۆ دەوروبەری شەست هەزار ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە و هەروەها (گارود) لە هەڵکۆڵینەوەکانی لە ئەشکەوتی هەزارمێرددا شوێنەواری ئادەمیزادی دۆزیوەتەوە کە مێژووەکەی بۆ دەوروبەری پەنجا هەزار ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە.»[49] ئەفسانەی قۆناغی بەرایی کورد لە چوارچێوەی ڕێورەسمەکانی ڕێزگرتن لە(خواخەندی دایک)دا خۆی دەنوێنێ و دواتر لە ناو ئەفسانەی ئایینییەکانی قۆناغەکانی تردا شوێنەواریان دەدۆزێتەوە، بە تایبەتی ئایینی زەرڤانی.

لە ئەنجامی گۆڕانی شێوازی ژیان و دابینکردنی پێویستییەکانی ژیان، مرۆڤی کورد پێ دەنێتە ناو قۆناغێکی نوێی مێژووییەوە. لەم قۆناغەدا بەهۆی گۆڕانە بنەڕەتییەکانی ژیان، تێڕوانین و بیری ئەفسانەییش گۆڕانیان بەسەردا دێت. دواجار ئەفسانەی نوێ دێتە ئاراوە و ئەفسانەی سەردەمی کۆن جێگەی خۆیان بە ئەفسانەی نوێ دەسپێرن، ئەگەرچی هەروەك پێشتر ئاماژەی پێدرا، هەندێ لە بنەما سەرەکییەکانی بۆ قۆناغەکانی دواتر دەگوازرێنەوە[50].

قۆناغی ناوەڕاستی ئەفسانەی کوردی هاوکاتە لەگەڵ قۆناغی مێژوویی گوندنشینی و شارستانیدا. لە سەرەتای ئەم قۆناغەدا مرۆڤ هەوڵی دروستکردنی گوند وماڵیکردنی گیانلەبەرانی داوە و بە مەبەستی دابینکردنی خۆراك و پێویستییەکانی ژیان، دەستی بە کشتوکاڵ کردووە. هەرەوەزی و کۆڕبەستنی شەوانی بەرئاگردان، لە تایبەتمەندییەکانی ئەم قۆناغەن.

ئەفسانەی قۆناغی ناوەڕاست کۆمەڵێك پەیامی نوێ بۆ مرۆڤ دێنێتە ئاراوە. پەیوەست بوونی ژیانی مرۆڤ بە خواوەندە جۆربەجۆرەکان و دەرکەوتنی ڕێوڕەسمی جۆراوجۆر بە مەبەستی ڕازیکردنی خواوەندەکان لەم قۆناغەدا، بەشێکی گرنگ لە ژیانی مرۆڤ داگیر دەکەن. ئەفسانە لەناو ئەم کۆمەڵگە نوێیانە ئەوەندە بەهێزە کە بە تەواوی ڕۆڵی ئایین دەبینێ. بۆ نموونە ئایینی زەرڤانی تەواو گەشە دەکات و لە زێدانی ئەم ئایینەوە، ئایینی زەردەشتی، مانەوەی و ئیزەدی لە دایك دەبن. گەشەی بیری ئەفسانەیی مرۆڤی کورد لە قۆناغی ناوەڕاستی ئەفسانەی کوردیدا، هۆکارێکە بۆ دروستبوونی ئایین بە واتا

48 - کارن ارمسترانگ، **تاریخ مختصر اسطوره**، ترجمه عباس مخبر، نشر مرکز، چاپ اول، ص۱، تهران ۱۳۹۰.

49 - عبدالرقیب یوسف، **حدود کردستان الجنوبیه تاریخیا وجغرافیا**، **مطبعه** شڤان، الطبعه الثانیه، ص۱۷، السلیمانیه ۲۰۰۵.

50 - ئەنستاس ماری کەرمەلی، **جیلوە و مەسحەفی رەش(کتێبی پیرۆزی ئێزیدیەکان)**، و نەجاتی عەبدولا، دەزگای ئاراس، چاپی یەکەم، لا(۳۶،۴۱،۳۳،۱۷،۱۳۵،۱۵۸،۱۰۱،۱۰٤،۷۵) هەولێر ۲۰۱۲.

هەنووکەییەکەی و دەروازەیەك بوو بۆ هەنگاونان بەرەو یەکتاپەرستی کە لە ئایینی زەردەشتیدا هەوڵە سەرەتاییەکان، بۆ بەدی هاتنی ئەم ئامانجە بەرچاو دەکەون. گرنگترین هۆکار لەم قۆناغەدا لە بواری گەشە و گۆڕان و گواستنەوەی ئەفسانەکان، داهێنانی نووسین بوو. لە ڕێگەی ئەم داهێنانەوە بوو کە ئاڵوگۆڕی کولتووری لەنێوان مرۆڤی کۆمەڵگە نوێیەکان هاتەئاراوە; بەهۆی نووسین میللەتەکان لێکتر نزیك بوونەوە و ئەزموونی میللەتە جیاوازەکان بوونە کەرەسەیەکی خاو بۆ گەشەپێدانی فیکری و لە ئەنجامدا ئەفسانەی میللەتان کاریان لێك کرد و گۆڕانکارییان تێ کەوت.

سێیەمین قۆناغ هەروەکوو پێشتر ئاماژەمان پێدا، قۆناغی ئەفسانەی نوێی کوردییە کە لەدوای ڕووخانی دەوڵەتی ساسانییەوە تاکوو ئێستای ئەمڕۆ دەگرێتەوە. لەم قۆناغەدا ئیتر مرۆڤ خاوەن ئەزموونێکی لەبن نەهاتووی ژیان لەسەر ڕووی زەوییە. شارستانییەتە پێشکەوتووەکان تێکەڵ بە یەکتری بوونە. ئاڵوگۆڕی بازرگانی و سیاسی هۆکارێکن بۆ زیاتر تێکەڵبوونی میللەتان. ئەفسانەی کوردی کە لە قۆناغەکانی پێشوو وردە وردە سیمایەکی تەواو و ڕوونی بەخۆیەوە گرتبوو و بەشێکی گرنگی ئەفسانەکانی لەناو ئایینە جۆراوجۆرەکانی وەکو زەرڤانی، میهرپەرستی، زەردەشتی، مانەوەی و...هتد جێگیر ببوون، ئیتر دەبوایە خۆی لەگەڵ تێڕوانینە نوێ باوەکەی سەردەمی تازەدا بگونجێنێ کە لەگەڵ هاتنی ئایینی ئیسلامدا بڵاو و باو ببوو.

لەم قۆناغەدا دوای بڵاوبوونەوە و گەشەی ئایینی ئیسلام، ئەفسانەی کوردی وەکو بەرهەمێکی پیرۆزی نەتەوەیی ئیتربە یەکجاری بەولاوە نەنرا، بەڵکو ئەمجارەیان بە سیما و ڕواڵەتێکی نوێ و لەژێر ناوونیشانی نوێ و لە قاڵبی ئەفسانەی نوێ لە کۆمەڵگەی کوردەوارییدا درێژەی بە بوونی خۆی دا. ناوەڕۆکی ئەفسانەکانی قۆناغی پێشوو ئەوەندە گرنگ بوون کە خۆیان خزاندبووە ناو ئەفسانەی نوێی کوردییەوە و ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەدەبی سەرزاری کوردی بدەین دەتوانین بە دەیان ئەفسانەی قۆناغەکانی پێشووی ئەفسانەی کوردی دەستنیشان بکەین کە لەژێر ناوونیشانی نوێ و پاڵەوانی نوێ- لە ڕووی ناوی پاڵەوانەوە- باسی میهرپەرستی و خواوەندی پیت و بەرەکەت و خواوەندەکانی تر دەکەن.

هەروەکو ئاماژەمان پێدا لە ئەنجامی ئەم سێ قۆناغە دەتوانین پەی بە پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی ببەین. کاتێك ئاشکرابوو ئەفسانەی کوردی لە کوێوە دێت و پێکهاتەکەی چۆنە و بە چەند قۆناغدا تێپەڕیوە، ئینجا دەکرێ تایبەتمەندییەکانی ئەفسانەی کوردی دەستنیشان بکەین.

هەموو ئەفسانە و ئایینێك هەڵگری تایبەتمەندییەکانی شوێنی دەرکەوتنیەتی، واتا جوگرافیا دەورێکی سەرەکی هەیە لە دیاری کردنی تایبەتمەندییەکانی ئەفسانەدا. هەموو جوگرافیایەکیش ناوەندی ژیانی کولتووری و مێژوویی میللەتێکە. بۆ نموونە کوردستان لە دێر زەمانەوە لەسەردەمی ئەشکەوتەوە تاکو ئەمڕۆ جوگرافیا و مەڵبەندی ژیانی میللەتی کورد بووە. هەموو میللەتێکیش خاوەنی زمانی تایبەت بە خۆیەتی. زمانی کوردی ئەو زمانەیە کە میللەتی کورد لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژوویی و ئەفسانەیی. پێی دواوە و ئەفسانەکانی خۆی پێ داڕشتووە و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر گواستوویەتییەوە. بەمەش کورد وەکو نەتەوەیەکی کۆن مێژوویێکی دوورودرێژی بۆ خۆی تۆمار کردووە، ئاشکرایە ئەفسانە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ ساغ کردنەوەی ڕووداوە مێژووییەکان، بۆیە دەبینین پەیوەندییەکی

پتەو لە نێوان ئەفسانە و مێژوودا بەدی دەکرێت. شایەنی ئاماژە پێدانە کە (د. مەولوود ئیبراهیم) لە ئەنجامی توێژینەوەی بەردەوام توانیویەتی تایبەتمەندییەکانی ئەفسانەی کوردی لەم خالانەی خوارەوەدا کۆ بکاتەوە، بە جۆرێك کە تاڕادەیەکی زۆر جێگەی زیاتر توێژینەوە لەم بابەتە بەم توێژینەوەیە نادات:

١- تایبەتمەندی زمان

٢- تایبەتمەندی مێژوویی

٣- تایبەتمەندی ئایینی

٤- تایبەتمەندی جوگرافی

٥- تایبەتمەندی دابونەریتی کۆمەڵایەتی[51]

بەپێی ئەم تایبەتمەندیانەی سەرەوە هەر ئەفسانەیەك بە زمانی کوردی داڕێژرابێت جا چ بە زمانی کوردی کۆن، یان کوردی ئێستا و سەرجەم شێوازەکانی زمانی کوردی بێت، ئەفسانەیەکی کوردییە. هەر ئەفسانەیەك بەسەرهاتێکی میللەتی کورد بگێڕێتەوە، یان گۆشەیەك لە مێژووی کورد پیشان بدات، ئەفسانەیەکی کوردییە. هەر ئەفسانەیەك لە جوگرافیای کوردستان لە دایکبووبێت و باس لە دابونەریت و کولتووری کورد بکات، ئەفسانیەکی کوردییە. سەرجەم ئەو ئەفسانانەی لە قاڵبی ئایینی کورددا باس لە چۆنیەتی دروستبوونی زەوی و ئاسمان، مرۆڤ و رووەك و نیشتمانی کورد بکەن، ئەوە ئەفسانەیەکی کوردییە.

بەشی دووەم

ڕۆڵی ئەفسانە و تایبەتمەندێتی زمانەوانی

وەك پێشتر وتمان، ئەفسانە هەوڵێکە بۆ ڕاڤەکردنی جیهان و تێگەیشتن لە ڕووداوەکانی سروشت، بە تایبەتی لە قۆناغە مێژووییەکانی پێش سەرهەڵدانی «ئایین» و «فەلسەفە» و هونەر و زانست، لەبەر ئەوە ئەفسانە کۆمەڵێ ڕۆڵ و ئەرکی تایبەتی هەیە بە بۆچوونی بیرمەند و زاناکان. ئەفسانە لای «هیگڵ « ئەرکی ئایینی سروشتیی دەبینی[52]، واتە ڕۆڵی ئایینی بینیوە لە قۆناغە دێرینەکانی مێژوودا. واتە ئاینێکی سەرەتایی و سروشتی بووە بۆ مرۆڤ. هەروەها «گیوسدۆرف» باوەڕی وایە ئەفسانە جۆرێك لەبیرکردنەوە بووە، لەپێش فەلسەفە و کاری پێکراوە، واتە ڕۆڵی بیرکردنەوەی بینیوە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەفسانە لە بنەڕەتدا زمانێکی نامێژوویییە. واتە لە دەرەوەی مێژووە و لە واقیعی ئەزموونی ڕۆژانەدا نییە، بەڵکو سەر بە جیهانی فانتازیایە[53]. بۆیە لە ڕووی بەکارهێنانی زمانەوە ئەفسانە چەند تایبەتمەندێتی خۆی هەیە:

* زمان وەك خەون ساکار و سەراسەر جیهان دەگرێتەوە. واتە گشتییە.

* لۆجیکی تیا نییە. واتە بێ سەروبەر و تێکەڵ و پێکەڵی پێوە دیارە هەندێك جاریش واتاکەیدژ بە یەکە[٥٤].

51 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەران بە دوای نەمرییدا**،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،لا ٢٥-٢٤، هەولێر٢٠٠٢.

52 - د.عبد الحمید الحنفی: **المعجم الفلسفی**، ل-٦٠.

53 - د.عبد الحمید الحنفی: **المعجم الفلسفی**، ل-٠٠٠ ..

54 - د.کامەران موکری:**ئە دەبی فۆلکلۆری کوردی**،بەشی یەکەم١٩٨٤-کتێبخانەی نیشتمانی بەغدا،ل٤٢-٤٢.

گەڕان بەدوای نەمریی لە ئەفسانە کوردییەکاندا

کێن ئەوانەی بەدوای نەمرییدا دەگەڕێن؟

ئەگەر بە وردی سەرنجی ژیانی هەموو ئەو کەسانە بدەین کە بەدوای نەمریدا گەڕاون و لەدەست مەرگ هەڵاتوون، چ لەسەر ئاستی جیهانی چ لەسەر ئاستی نەتەوەکان بەتایبەتی (کورد) و (فارس)دا دەبینین هەموو کەسایەتییەکان چەند خاڵێك کۆیان دەکاتەوە کە بەشێوەیەکی گشتی ئەو خاڵانە لە هەمووانیدا هەیە، ئەگەر (گلگامش) وەك کۆنترین کەسایەتی و جیهانیترین کەسایەتی، بە نموونە وەربگرین، ئەوا سەیر دەکەین لە کەسایەتی گلگامش دا ئەو خاڵانەی خوارەوە بەرچاون.

١- گلگامش پاڵەوانێکی لێهاتوو کەم وێنە و ئازا بوو، چەندین کاری پاڵەوانانەی کردبوو کە هەر لە خۆی دەهات. ئەوەیش چ لە مێژووی ژیانی گلگامش و چ لە ئەفسانەکاندا باس کراون.

٢- گلگامش پاشاو کوڕە پاشا بووە، لە مێژوودا بە پێنجەمین پاشای سۆمەری داندراوە.

٣- کەسایەتییەکی ئایینی بووە، چ لەوەی کە لەو سەردەمی مێژووەدا پلەی ئایینی و دەسەڵاتی پاشایەتی یەکیان دەگرتەوە، چ بەوەی کە لە ڕووە ئەفسانەییەکەی کەسایەتی یەك بوو، دوو لەسەر سێی خوداوەندبوو.

٤- لە ژیانیدا وەك پاڵەوان و کوڕە پاشاو پاشا زۆر خۆش ژیابوو، ئەوەش ژیانی لا خۆشەویست کردبوو، نەیدەویست لە ژیان دابڕێ.

٥- لە ژیانیدا هەرچی پێی خۆش بووە و دڵی ویستوویەتی کردوویەتی، ئەوەش ڕێگای ئەوەی بۆ خۆش کردبوو، کەوا بیر بکاتەوە کە دەتوانێ (نەمریی)ش بەدەست بێنی.

٦- کە لاشەی مردووی هاوڕێیەکەی (ئەنکیدۆ) دەبینێ بۆ یەکەمجار ترسی مردن دای دەگرێ.

ئەگەر لەژێر ڕۆشنایی ئەو خاڵانەی گلگامش سەیری ژیانی ئەو کەسایەتیانە بکەین کە لە ئەفسانە کوردییەکاندا بەدوای نەمریدا گەڕاون لەگەڵ جیاوازی دەقەکان و ئەو گۆڕانانەی کە بە درێژایی ڕۆژگار بەسەر-ڕووداو- و - دەق-ەکان دا هاتووە، هێشتا خاڵە هاوبەشەکان بە ئاسانی دەدۆزرێنەوە و خۆماندووکردنێکی زۆریان ناوێ[55].

پیرەژنێك!

ئەوە یەکەمین دەقە لەنێو دەقە کوردی و فارسییەکان کە پاڵەوان یان ئەو کەسەی بەدوای نەمریدا دەگەڕێ کەسایەتییەکی (ئافرەت) بێ! تێپەڕینی ڕۆژگار لە درێژی ئەم دەقەشی کەم کردووەتەوە و تەنیا کرۆکی کێشەکەی هێشتووتەوە، ئەویش هەڵاتنە لە دەست مردن و گەڕانە بەدوای شوێنێك کە مردنی لێ نەبێ، چونکە لەم دەقەشدا وەك ئەوەی پێشوو بۆنی ئەوە دەکەین کە ئەو پیرەژنە کەسایەتییەکی ئاسایی نییە! کە بە دووری نازانم کەسایەتییەکی سەرکردەیی، یان کۆمەلایەتی، یان ئایینی بووبێ، سەرەڕای سۆزی دایکایەتی، کە ئەمانە پێکەوە لەگەڵ ترس لەمردن و خۆشەویستی ژیان بوونەتە هۆی ئەوەی کە ئەم (پیرەژن!)ـە لە دەست مردن هەڵێ و بەدوای ئەو شارو وڵاتەدا بگەڕێ کە مردنی لێ نییە!

55 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن، **گەڕان بە دوای نەمرییدا لە ئەفسانە ی کوردی و فارسی دا**، دەزگای ئاراس، چاپی یەکەم، ل١٧٤-١٧٥، هەولێر ٢٠٠٢.

چونکە گەڕان بۆ کارێکی وا گران و شتێکی وا ئەستەم هێز و سەرمایەی پاشاو لەشکری سەرکردانی دەوێ، بە دووری نازانم، کە ئەم (پیرەژن!)ە ئەم هۆیانەی هەموو لەبەر دەست بووبێ، بەڵگەش بۆ ئەمە گەڕان و ڕۆیشتنەکەیە، هەربۆیە دەتوانین بڵێین:- جگە لەوەی ئەم کەسایەتییە ئافرەتە، ئافرەتێکی دەسەڵاتدار و سەرکردەش بووە، گەڕانەکەشی وەك زۆربەی کەسایەتییە (پیاو!)ەکان لە سایەی هێز و سەرمایە و دەسەڵاتەوە خواستەکەی خۆی خستووتە کار و ڕێگای دوور و جێگای پڕ ئەستەمی بۆ بڕیوە[٥٦].

جیاوازی و تایبەتمەندی ئەفسانە کوردییەکان:

- لەنێو ئەفسانە کوردییەکاندا یەکێ لەو کەسایەتیانەی کە لەدەست مردن هەڵدێ و بەدوای نەمریدا دەگەڕێ (پیرەژنێك)ە، واتە کەسایەتییەکی (ژن)ە، کەچی لە دەقە فارسییەکان کەسایەتیەکان هەموویان پیاون کە هۆی نەمرییان هەیە، یان بەدوایدا دەگەڕێن، یان ئەوەتە بە جۆرێك لە جۆرەکان دەستیان دەکەوێ.

- لە یەکێ لە دەقە کوردییەکان کە باسی ئاوی حەیات دەکات دەڵێ: هەر کەسێ بیخواتەوە ڕاستە نەمریی دەست دەکەوێ! بەڵام، لەنێوان کرم و منداڵ و جەوان و لاو و جوامێر و بیروکەترەییدا دەسوڕێتەوە و بەردەوام لەنێو ئەو بازنەیەدایە، لە هیچ یەکێ لە دەقە فارسییەکان باسی ئاوی حەیات بەم شێوەیە ناکات و هیچ کەس وای بەسەر نەهاتووە.

- لە دەقێکی کوردیدا (زەلامێك) کە خۆی ئاوی نەمریی خواردووەتەوە و نەمریی بەدەست هێناوە- چونکە جۆری نەمرییەکەی بەدڵ نییە! ئامۆژگاری ئەوەی تر دەکات کە تازە بەدوای ئاوی نەمرییدا دەگەڕێ،کە ئەو ئاوە نەخواتەوە، چونکە وەکو ئەوی بەسەردێ، ئەو خۆی لەم ئاوە خواردنەوە و ئەم شێوە نەمرییە پەشیمانە، نایەوێ ئەویش تووشی ئەو پەشیمانییە ببێ! لەنێو دەقە فارسییەکان ئەم جۆرە نەمریی و ئەم کەسایەتییە نیە! تا ئاوا ئامۆژگاری خەڵك بکا!

- لە دەقە کوردییەکان بە تایبەت لە (میرمح) و (ئەسحابە)دا، کەمیرمح دەچێتە نێو(قوبافەلەکێ) و (پیاوی ئاغا) دەچێتە کن ئەسحابەی،بۆ هەردووکیان زەمەنێکی یەکجار زۆر تێدەپەڕێ، میرمح هەزار و پێنج سەد ساڵ، پیاوی ئاغای حەفتا هەزار ساڵ- وەك دەقەکان باس دەکەن- واتە دوو جۆر (زەمەن) لە یەك کاتدا هەست پێ دەکرێ، کەچی لە دەقە فارسییەکاندا ئەم زەمەن تێپەڕین و دووکاتییە بەرچاو ناکەوێ.

- لە دەقە کوردییەکان بە تایبەت (میرمح)ی کوردی لە سەرەتا نازانێ (مردن!) چیە و هیچ لە بارەی مردنەوە نازانێ، بەڵام، کە ژنەکەی دەمرێ و دواجار تێدەگات کە ئەویش ڕۆژێك دێ دەمرێ، ئینجا دەیەوێ بچێتە جێگایەك کە مردنی لێ نەبێ! بەڵام لەنێو ئەفسانە فارسییەکان کەسایەتییەك بەم شێوەیە نییە!

- لە ئەفسانە کوردییەکان چەند کارو ڕووداوێك هەن هەتا تەواو نەبن و ڕوو نەدەن، کەسایەتییەکان نامرن، واتە هەندێ شت هەن ڕێگە لە مردن دەگرن، یان ڕاستتر مردن دوا دەخەن بۆ میرمح نەمانی سێوەکان، بۆ جوتیار و باڵندە و مارو پیرەمێردیش، وشك بوونی دەریا و تەواو بوونی گەڵێ یە زوڕات و پڕبوونەوەی گەڵێ یە بە (کراس- کاژ)ی مارو پڕ بوونەوەی گەڵیێ یە بە سبیڵ و لەخۆڵی گردەکە و لە ئەسکەندەر ژێر پێی بێتە ڕەساس و سەری ببێتە تاس، بەڵام لە ئەفسانە فارسییەکان باسێك لەم جۆرە مردن ڕاگرتنە نییە!. - لە

٥٦ - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمرییدا لە ئەفسانە ی کوردی و فارسی دا**،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،ل١٧٧-١٧٨،هەولێر ٢٠٠٢.

ئەفسانە کوردییەکان- بە تایبەت میرمح و ئەسکەندەر- باس لەوە دەکات، جگە لە میرمح خۆی، ئەسپ و تاژییەکانیشی نەمریی بەدەست دێنن، لە ئەسکەندەری چار قوڕنەت داری و وشك و جوانووی مردوو بە ئاوی حەیات زیندوو دەبنەوە، لە دەقە فارسییەکان ئەم جۆرە نەمرییە بۆگیانلەبەران بەم شێوەیە نییە!.

- لە ئەفسانە کوردییەکان- بە تایبەت میرمح و ئەسکەندەر- دواجار خودا تاك و تەنیا بۆ خۆی (جبرائیل) ئاگادار دەکاتەوە کە نابێ میرمح بگاتەوە و قوبافەلەکی، چونکە ئەگەر بگاتەوە ئەوێ، ئەوە بە یەکجاری نامرێ! دەبێ پێش ئەوەی بگاتەوە ئەو جێگایەی کە مردنی لێ نییە! سێوەکانی لە دەست دەربێ و بمرێ. ئەسکەندەریش نابێ لە ئاوی نەمری بخواتەوە، چونکە مرۆڤە! نەمریش هەر بۆ خوداوەندان و ئەوانەیە کە لەڕێزی مرۆڤ دا نامێنن، ئەمەش هەر لەسەر فەرمانی (خودا)یە و بەهۆی دەنگێ لە غەیبەوەیە، بەڵام لە ئەفسانە فارسییەکان (خودا) بەم شێوە ڕاستەوخۆیە دەست لەکارەکان وەرنادا.[57]

بەشی دووەم

ژن لە ئەفسانە بەگشتی و ئەفسانەی کوردیی بە تایبەت

١-ژن لە ئەفسانەکاندا

پێش ئەوەی باس لە خواوەندی مێینە بکەین لە ئەفسانەی کوردی دا, پێویستە سەرەتایەك لەسەر ژن لە ئەفسانە بە گشتی باس بکەین. هەڵبەت وەك پێشتر باس لە ئەفسانە کرا, ئەفسانە دیوێکی ئەندێشەیی یا خەیاڵی واقیعی ژیان و خولیاکانی مرۆڤە. بۆیە وەك چۆن لە ئەفسانەکان دا دێوو درنج و گیانلەبەر و ئاژەڵی تێدایە, ئاوەهاش مرۆڤ بە هەردوو رەگەزەوە لە مێژووی مرۆڤایەتییدا رۆڵی بەرچاویان هەبووە لە قارەمانێتی ئەفسانەکاندا. بۆ راستی ئەم گۆتەیە دەتوانین ئاماژە بە دوو دەقی «حەماسی» هیندویی بدەین بە ناوونیشانی مهارباتا و رامایانا کە لە دەورەبەری (400) ساڵ پێش زایین تا (200)ی پاش زانیش کە چەند سیمایەك لە ژنی قارەمان بە ناوەکانی «سیتا» و «ساویتری» و «دروپدی» باس دەکرێ[58]. هەڵبەت لە فەرهەنگ و کولتوورەکانی خۆرهەڵاتدا هەمیشە باس لە قارەمانێتی و پاکیزەیی و جوانی و سیحری ژن کراوە, رۆڵی ژن تێیاندا وایکردووە پایە و پێگەی مێینە بۆ ئاستی خوداوەند بەرزبێتەوە و ببنە کەسێتییەکی نموونەیی لەو کۆمەڵگایانەدا.

هەروەها لە میتۆلۆجیا یۆنانییەکانیشدا کە لە «هۆمیرۆس» و «هزیۆد» گێراویانەتەوە وێنەی ئافرەت بە جۆرێك کراوە کە جێگای سەرسووڕمانە, چونکی یۆنانییەکان وێنەی خواوەندی ئافرەتیان بەو شێوە وێناکردووە کە لەسەر زەویدا هەبووە[59]. بۆیە ئەفسانەی خواوەندی مێینە گوزارشتێکی ڕاستبووە لە خەون و خەیاڵەکانی مرۆڤی ئەو سەردەمە و چۆنیەتی تێگەیشتن و ڕوانینی لە رەگەزی مێینە. پێدەچێت کەسێتی «ئافرۆدیت» هەر هەمان کەسێتی خواوەندی «ئەشتار»ی خۆرهەڵات بێت کە دواتر باسی دەکەین[60]. بۆیە دەکرێ هەمان شتیش راستبێ کە لە فەرهەنگ و ئەفسانەی کوردیدا چەندین رۆڵی گرنگ و سەرنجراکێش دراوە بە ژن تا ڕادەیی بەرزکردنەوەی بۆ پلەی خوداوەندێکی ئەفسانەیی.

57 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمرییدا لە ئەفسانە ی کوردی و فارسی دا**،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،ل٢٠٦-٢٠٧،هەولێر.٢٠٠٢ .

58 - جین هولم وجا پوکر، **زن در ادیان بزرگ جهان**، ل١٢٣-١٢٩، ١٩٩٩ .

59 - د.ئیمام عه بدولفەتاح،**ئەفلاتون وئافرەت**، ل٢٣ .

60 - زیوس،**ئەفسانەی خواکان** ،ل٢٤، ٢٠٠٥ .

رەنگە هۆکاری ئەوەی بۆچی ژن یا ئافرەت وەك خواوەندێ سەیر کراوە لە سەردەمە دێرینەکاندا؟ لە راستیدا لەبەر ئەوەی مەسەلەی منداڵ بوون و زاوزێی ئافرەت بۆ خۆی جۆرێکە لەو نهێنیانەی کە مرۆڤایەتی لەو سەردەمانەدا بە چاوی سەرسوڕمان و لە ئاسایی بەدەر سەیر کراوە. کە بۆچی ژن دەتوانی سکی هەبێ و منداڵی بێ, بەڵام پیاو ناتوانێ؟ هەروەها لەبەر ئەوەی بە دایکی مرۆڤ و دایەن و پەروەردەکەر شیردەر و بەخێوکەری منداڵ و سەرچاوەی ژیان دادەنرێ چونکی لە سکی خۆیدا مرۆڤێك بە زیندووی دەهێنیتە نێو جیهانەوە, ئەوە بووە هۆی وەك پیرۆزی ڕابگیرێ و بەرز بێتەوە بۆ پلەی خواوەند لە کۆمەڵگەی قۆناغی دایکسالاری دا[61]. کەواتە پەرستنی خواوەندی ژن واتە پەرستنی زیندوویەتی و ژیان کە دایکە.

٢- خواوەندی مێینە و جۆرەکانی

دیارە لە میتۆلۆجیا (ئەفسانەناسی)دا چەند جۆر خواوەندمان هەیە, هەم بەپێی رەگەز واتە نێرو مێ, هەم بەپێی رەگەزێکی تایبەت وەك ئافرەت. بۆیە دەبینین لە میتۆلۆجیادا, دوو جۆر خوداوەندی ئافرەتمان بۆ باس دەکات کە هەریەکەیان بەپێی ئەرك و رۆڵیان گرنگیان هەیە:

جۆری یەکەم: ئەو ئافرەتانە دەگرێتەوە کە لاواز و بێ هێز نین, بەڵکو بەهۆی ئازایەتی و تواناییانەوە خاوەنی رێزی تایبەتی خۆیانن. ئەوانەش سێ خوداوەندی ژنن کە لە «ئەسینا» و «هێتا» و «ئارتمیس» پێك دێن. شایانی باسە ئەو سێ خوداوەندە کچ بوون وەك خوداوەندەکانی تر مێردیان نەکردووە, بۆیە «ئەسینا» بۆتە خواوەندی نێو ماڵ کە پیشەی چنین و دوورمان و رستن و کابانی بووە. «هێتا» بۆتە خواوەندی ئاگردان کە دەتوانی هەموو ئەو کەسانە بپارێزێ کە پەنا بۆ ئاگردانی پیرۆز دەبەن لەنێو ماڵ دا. «ئارتمیس» دەبێتە خواوەندی ئاژەڵە بچووکەکان کە منداڵان لە هەموو قەزا و بەڵایەك دەپارێزێ[62].

جۆری دووەم: خواوەندی نێو کۆمەڵگەی خواوەندە نەمرەکانە کە بریتییە لە «ئەفرۆدیت» کە هەم کچ و هەم خۆشەویستی خواوەندە «زیۆس» بووە. لە هەمان کاتیشدا خواوەندی ئافرەتە سۆزانیەکانی شاری ئەسینا بووە. مێژوونووسان پێیان وایە دوو «ئەفرۆدیت» هەیە: یەکێکیان ئەفرۆدیتی سەر زەوییە و ئەویتریشیان ئاسمانییە[63].

کەواتە ئەمانە ئەوە دەسەلمێنن کە ئافرەت لە ئەفسانەکاندا باسکراون و بایەخیان پێدراوە لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵگەکانی خۆیاندا پلەوپایەکی تایبەتیان هەبووە, بەڵام لە ئەفسانە ی کوردیدا چۆن باس لە ئافرەت کراوە؟ پێش ئەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە, دەبێ باسێکی کورتی ئەفسانەی کوردی بکەین, تاکو بتوانین لەو روانگەوە رۆڵی مێینە دەستنیشان بکەین. چونکی ئەفسانەی کوردی جیاواز و تایبەتمەندی خۆی هەیە لە ئەفسانەی گەلانی تر. هاوکات لێکچوون و ئاوێتەیش هەیە لەگەڵ ئەفسانەی ئەو گەل و تیروهۆزانەی لەسەر خاکی کوردستان ژیاون.

بۆیە لە کۆنترین و سەرەتاترین بەرجەستەکردنی خواوەند لە مێژووی ئایینی مرۆڤدا لەسەر شێوەی دایك- دایەگەورە- دایکە خواوەند وێنەکراوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی دایك وەك بەخشەری ژیان و هێنانەبوونی مرۆڤی بۆ ناو دونیا دانراوە, بۆیە لە میتۆلۆجیاکاندا خواوەندی

61 - تلیسمان عقراوی، **المراة دورها و مکانها فی وادی الرافدین**-بغداد، ١٩٧٨، ل١٩ بە سود وەرگرتن لە کتێبی «ئافرەت لە هونراوەی کوردیدا» نوسینی فواد حسین ئەحمە د-ل ١٣-١٤.

62 - د.ئیمام عه بدولفەتاح، **ئەفلاتون وئافرەت**، ل٢٣.

63 - ه.س.ل٢٣.

دایـك وەك سـەرچاوەی ژیـان و هـاوكات چاودێركردنـی گیـان و بەخێوكردنـی منداڵ سـەیر كـراوە. لەبـەر ئەوەشـە كـە لـە مێـژووی مرۆڤایەتییـدا قۆناغێـك هەیـە پـێ دەوتـرێ قۆناغـی دایكسـالاری[64].

٣- سەرهەڵدانی ئەفسانەی كوردی

لـە راسـتیدا سـەرهەڵدانی ئەفسـانەی كـوردی هاوشـانی دەسـتپێكردنی ئایینـی كـوردە لـە مێـژوودا, چونكـە ئاییـن و ئەفسـانە پێكـەوە سـەریان هەڵـداوە لەمێـژوودا. هەروەهـا ئایینـە كـۆن و سـەرەتاییەكان بـۆ خۆیـان كەرەسـەیەكی دەولەمەنـدی ئەفسـانن. پاشـان ئـەو هۆیانـەی كـە ئایینایـن(ئاینـی زەمینـی) دروسـتكرد هـەر هەمـان ئـەو هۆكارانـەن كـە بـە زۆری ئەفسـانەیان دروسـتكرد, بۆیـە لـە زۆر قۆناغـی مێژوویـدا ئاییـن و ئەفسـانە یـەك ناگرێنـەوە. بـۆ نموونـە لەسـەردەمی سـۆمەرییەكان و دواتـر لـە سـەردەمی ئایینـی میترانـی و زەردەشـت دا پانتاییەكـی گـەورەی لـە هـزری خەڵكـی دا داگیركردبـوو. لەلایەكـی دیكەشـەوە بـەردەوام ئەفسـانەی كـوردی خـۆی لەگـەڵ گـۆڕانكارییەكانـی سـەردەم و هاتنـی ئایینـەكان دا گونجانـدووە[٦٥].

٤- ئەفسانەی كوردی و تایبەتمەندییەكانی

بەپێـی ئـەو پاشـماوە ئەركیۆلۆجـی (شوێنەوارناسـیانەوە) و شـایەتحاڵە مێژوویەكانـەوە كـە ماونەتـەوە و لەبەردەسـتی لیكۆڵەرەوانـان, دەتوانیـن كولتـوور و فەرهەنگـی مرۆڤـی كـورد بـە چەنـد قۆناغێـك دابنێیـن: هـەر لـە مرۆڤـی سـەرەتایی و پێـش مێـژووەوە كوردسـتان بـە چەندیـن سـەردەم و قۆناغـی میرنشـین و دەوڵـەت و شارنشـینەوە تێپەڕیـوە كـە رەنگدانـەوەی هەبـووە لەبیركردنـەوەی ئەفسـانەی گەلـی كـورد و بـە تایبـەت بـە روانیـن و پلەوپایـەی ژن تێیـدا. بۆیـە لەگـەڵ شـارەكانی «میزۆپۆتامیـا» و لەژێـر كاریگـەری دیالێكتەكانـی هیندوئارییـەكان دا تـا سـەردەمی باڵادەسـتی ئەخمینـی و هیلینـی و ساسـانی و ئیسـلام دا, دەبینیـن چەندیـن ئەفسـانەی جیـاواز لـە ناوچەكانـی كوردسـتان دا هەبـووە[٦٦]. ئەمـە بەڵگەیەكـی مێژووییـە كـە كـورد خاوەنـی ئەفسـانەی هاوبەشـە لەگـەڵ گـەل و نەتەوەكانـی تـردا لـەو سـەرمایە یاخـود پاشـماوە شـوێنەواری و مێژوویانـەدا[٦٧]. بەڵگـەی دووەم ئەوەیـە كـە كـورد وەك گەلێـك و بـەو پێیـەی لـە جوگرافیـای خۆرهەڵاتـی ناوەڕاسـتە, یەكێكـە لـەو گەلـە دێرینانـەی كـە لـە میزۆپۆتامیـادا ئاشـنایەتی لەگـەڵ گەلانـی ئێـران و سـۆمەر بابـل و ناوچەكانـی تـردا هەبـووە و كـەم تـا زۆر وەرگرتـن و ئاڵوگـۆڕی بیـری ئەفسـانەی روویـداوە, لەبـەر ئـەوە كـورد هاوبەشـە لـە داسـتانە ئەفسـانیەكان و موڵكـی كوردیشـی تێدایـە, هـەر بۆیـە لێكچـوون هەیـە لەگـەڵ ئـەو گـەل و تیـرو هۆزانـەی لـەو ناوچانـەدا ژیـاون وەك مێژوونـووس دكتـۆر جەمـال رەشـید دەڵـێ[٦٨].

هەروەهـا كـورد وەك گـەل و میللەتێـك هەوڵـی داوە لـە كێشـەو گرفتـی ژیـان و بـوون و جیهـان و دیـاردە سروشـتییەكان تێبـگات و هـۆكار و ئەنجامـی دیـاردە و گۆرانكاریـەكان لـە ژیـان دا دەستنیشـان بـكات, بۆیـە ناكرێ بڵێیـن كـورد خاوەنـی ئەفسـانە نییـە, چونكـی وتنـی ئـەو قسـە وەك ئەوەیـە بڵێیـن گەلـی كـورد خاوەنـی پرسـیار و ئەقڵییـی بیركردنـەوە نییـە. كەواتـە كوردیـش هـەروەك هەمـوو گـەل و نەتەوەكانـی تـری دونیـا خاوەنـی مێژوویەكـی دێریـن و دەوڵەمەنـدە لـە رووی كەلەپـوور و فۆلكلـۆرەوە و لـە ئەفسانەكانیشـدا رەنگدانـەوەی ژیـان و كێشـە و ململانێـی

64 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن، **پێکهاتەی ئەفسانە کوردی**،ل،٧٦. وە فواد حسین ئەحمە د:ئافرەت لە هۆنراوی کوردیدا،ل١٣-١٥.

65 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**پێکهاتەی ئەفسانە کوردی**،ل،٧٧.

66 - د. جمال رشید، **ظهور الكورد فی التاریخ**،ص،٢١٨-اراس ٢٠٠٤.

67 - د.کامەران موکری،**ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**.ل ٤٠-٤١.

68 - د. جمال رشید،**ظهور الكورد فی التاریخ**،ص،٢١٨-اراس ٢٠٠٤.

سـەختەکانی بـووە لەگـەڵ دەورەبـەر و گەلانـی تـردا[٦٩]. بۆیـە لامـان سـەیر نەبـێ ئەگـەر بڵێیـن کولتووری کـوردی لـە رووی ئەفسـانەوە هیچـی لـە نەتەوەکانی دراوسـێ کەمتر نییە وەك چۆن لـە ڕووی ئـەدەب و شـیعرەوە شـانی خـۆی ئـەدات لـە شـانی میللەتانـی تـری دونیـا.

لەبـەر ئـەوە و ئەگـەر بمانـەوێ بزانیـن ئەفسـانەی کـوردی چییـە, پێویسـتە پێشـتر بـاس لـە تایبەتمەندییەکانـی بکەیـن:

* یەکێـك لـە تایبەتمەندییەکانـی ئەفسـانەی کـوردی بەگشـتی ئەوەیـە کـە بـە ڕوونـی شـەڕێکی سـەخت لـە نێـوان بـەرەی چاکـە (روناکـی) و بـەرەی خراپـەکاری (تاریکـی)دا هەیـە کـە دواجـار بـەرەی چاکـە سـەردەکەوێ و خراپـەش شکسـت دێنـێ[٧٠]

* هەروەهـا یەکێکـی تـر لـە تایبەتمەندییەکانـی ئەفسـانەی کـوردی, باسـکردن و وەسـفکردنی هێـزی چاکـە و خراپەیـە لـە وێنـەی دێـو و درنـج و هەندێـك جاریـش لـە شـێوەی ئادەمیـزاد دا بەرجەسـتەکراوە, بۆیـە هەمیشـە دیـو و درنـج وێنـەی مرۆڤـی خراپـە, وەك چۆنیـش پیـرەژن و ئەژدیهـا و ماریـش نموونـەی ئـەو بوونـەوەرە خراپانـەن کـە ئەفسـانەی کـوردی وەك جۆرێـك لـە پەنـدو ئامـۆژگاری ئاراسـتەی مرۆڤـی کـوردی کـردووە لـە مێـژوودا. هەمیشـە هێـزی چاکـە بـە بـەرەی رووناکـی دەژمێـردرێ و هێـزی خراپەیـش بـە بـەرەی تاریـك دادەنـرێ کـە ئەرهیمەنـە[٧١], بۆیـە بـەرەی بـاش و نوێنەرەکانـی بریتیـن لـە پەریـەکان و فریشـتە و پەلـەوەر و باڵنـدەکان[٧٢].

* پاشـان یەکێکـی تـر لـە تایبەتمەندییەکانـی ئەفسـانەی کـوردی ئەوەیـە چەندیـن بیروبـاوەری ئایینـی و نەریتـی کۆنـی پێـش ئیسـلامی وەك زەردەشـتی تێدایـە: وەك پیـرۆزی ئاگـر, خراپـی و بـەدی مـار, وەك لـە ئەفسـانەی کاوەی ئاسـنگەردا هاتـووە روودەدات, شـەڕێکە کـە تێیـدا مـرۆڤ بەگشـتی بەلایەنـە چاکەکـە دەژمێـردرێ[٧٣]

شـایانی باسـە لـە ئەفسـانەی کوردیـدا دوای ململانـێ و شـەڕێکی سـەخت لەنێـوان هـەردوو بـەرەی چاکـە و خراپـە دا, هەمیشـە لایەنـی چاکـە و روناکـی سـەردەکەوێ, بۆیـە دەتوانیـن بڵێیـن لـە ئەفسـانەی کوردیـدا باسـی چاکـەکاری و سـەرکەوتنی بەسـەر خراپەکاریـدا تایبەتمەنـدی و خاڵـی جیاکەرەوەیەتـی لـە ئەفسـانەکانی تـر, چونکـی گێرانـەوەی داسـتانە ئەفسـانەییەکان لـە فۆلکلـۆری کـوردا بـۆ پەنـد و ئامـۆژگاری و رێنیشـاندانی مرۆڤـە. وەك چـۆن جۆرێکـە لـە مێـژوو, بـەڵام مێژوویەکـی زانسـتی نییـە. ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی کـە ئەفسـانە «لەنـاو گەلـی کـوردا پلەوپایەیەکـی بـەرزی هەیـە و ئاوێنەیەکـی باڵامنایـە بـۆ شـیکردنەوەی چەشـنی ژیانـی کـورد. ئەفسـانەکان بەگشـتی هـی رۆژگارێکـی زۆر کۆنـە و کارەسـاتی ئەشـکەوتەکان و ژیانـی سـاویلکەیی ئـەو دەمـەی کوردەکامنـان بـۆ دەگێڕێتـەوە»[٧٤]

٥- دەستپێکردنی مێژوویی ئەفسانەیی مێینە لە کوردستان

ئەگـەر بگەڕێنـەوە بـۆ مێـژوو کـە بـاس لـە خواوەنـدی ئافـرەت کـراوە, واتـە ئـەو کاتـەی تـازە نووسـین داهێنراوە و دەسـتپێکردووە و یاسـاکان نووسراونەتەوە, هەر لەو سەردەمانەشـدا ژن خوداوەند

69 - د.کامەران موکری،**ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**.ل ٤٦-٤٨.

70 - د.عیزەدین مستەفا رەسول،**ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**-بەغدا ١٩٧٠، ل١٤،١٣- کەریم شارەزا: ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا-هەولێر ٢٠٠٥، ل١٠،١٣.

71 - کەریم شارەزا،**ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا**-هەولێر ٢٠٠٥، ل١٠،١٣- د.کامەران موکری:ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی.ل ٤٠،٤١.

72 - د.کامەران موکری، **ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**. ل ٤٢-٤٢- کەریم شارەزا: ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا-هەولێر ٢٠٠٥، ل١٠،١٣.

73 - د.مەولود ئیبراهیم حەسەن، **پێکهاتەی ئەفسانە کوردی**،ل٤٨،٤٩- کەریم شارەزا:ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا-هەولێر ٢٠٠٥، ل١٠.

74 - سدیق بۆرەکەیی، **مێژووی ئەدەبی کوردی**، ل١٩٩.

بـووە کـە بـە قۆناغـی کۆمەڵگـەی ژن سـالاریی دەنـاسرێ, بـەڵام ئـەم سـەردەمە درێـژەی نەکێشـاوە, چونکـی دواتـر کـە ژن بۆتـە موڵکـی پیـاو قۆناغـی پیاوسـالاری لـە مێـژوودا سـەری هەڵـداوە. چونکـی بەپێـی بەڵگـە شـوێنەواریەکان- ئاسـەوارەکان- لـە هەمـوو دونیـا لەگـەڵ شـوێنەواری مرۆڤایەتی بیسـت هـەزار سـاڵ لەمەوبـەر کـە بـە دەورانـی بـەرد یـا چاخـی بەردیـن دەنـاسرێ, پەیکـەرێ دۆزراوەتـەوە کـە پێیدەوتـرێ «پەیکـەری دایکـی مـەزن» کـە هـەر لـە خاکـی کوردسـتان کـە نزیـك ١٥ کیلۆمەتـر لـە «کرماشـان»ە کـە بـە ڤینۆسـی سـەراو نـاو دەبـرێ[٧٥]. دیـارە ئـەو پەیکەرانـە لـە گڵ یـا بـەرد یـا لـە ئیسـك و عـاج دروسـتکراون, بۆیـە هەموویـان یـەك تایبەتمەنـدی و سـیفەتیان هەیـە. لـە راسـتدا جێی سـەرنجە کـە ئـەو پەیکەرانـە ژنـان بـۆ خۆیـان دروسـتیانکردووە و خۆشـیان پەرەسـتشـیان کـردوە. هەربۆیـە ئەمـە سـەرەتای پەیدابوونـی خوداوەندەکانـە کـە یەکەمیـان «ژن خودایـە»[٧٦].

دەتوانیـن بڵێیـن بەگشـتی پەیکـەرە بـێ دەموچاوەکانـی کـە لـە دایکـی مـەزن «ڤینۆسـەکان» دروسـتکراون, ژن خوداکانـن کـە بەنێـو خـودای بـارداری و هەڵگـری منـداڵ لـە سەرانسـەری دونیـادا هەبـوون و وەکـو نیشـانەیەکی ئایینـی نـەك تەنهـا بـۆ ژنـان بەڵکـو بـۆ پیاوانـی یەکـەم هێـما و ڕەمـزی زاوزێ و پەنـاگا و خۆراکـدەر و پەنـادەر بـووە[٧٧].

ئێـدی ئـەو کاتـەی نووسـین دەسـتی پێکـردووە, ژن خـوداش هەبـووە بەهـۆی ئـەو پەیکەرانـە کـە دۆزراوەتـەوە کـە ڤینـۆس یەکێکـە لـەو پەیکەرانـەی کـە لـە کوردسـتانی رۆژهـەڵات دۆزراوەتـەوە. ئەمـەش ئـەوە دەسـەلمێنێ کـە لـە کۆمەڵگـە کشـتوکاڵیەکاندا (وەك کۆمەڵگـەی کـوردەواری خۆشـمان) هەمیشـە نهێنـی بەپیتـی زەوی بەسـتراوەتەوە بـە پیتـی ژنـەوە. هـەر لەبـەر ئـەوەش زەوی پەرسـتراوە لـە سـەردەمانێکدا و بـە پیـرۆز تەماشـا کـراوە بـەو پێیـەی کـە دایکـە[٧٨]. شـایەنی باسـە هەمیشـە لـە هـزرو بیـری نیشـتیمان پەروەریـدا دایـک هێمایـە بـۆ نیشـتیمان کـە دەکـری ئـەم هێمایـە لـە ئەفسـانەی ئـەو گەلانـەوە هاتبـێ کـە کۆمەڵگەیەکـی کشـتوکاڵیین و خـاك و زەوی و ئـاو سـەرچاوەی ژیـان پێکدەهێنـن.

٦- خواوەندی مێینە لە ئەفسانە و کولتووری کوردیدا

بـەو پێیـەی کـە ئەفسـانە رەنگدانـەوەی هۆشـیاری کۆمەڵایەتییـەوە پێشـتر لـە پێناسـەی ئەفسـانەدا ئامـاژەی پێـدرا, دەتوانیـن بـاس لـە رۆڵـی ئافـرەت بکەیـن و بزانیـن پێگـەو پایـەی لـە کولتـووری کوردیـدا چۆنـە, چونکـی ئەفسـانەکان ئاوێنـەی ژیـان و خەیـاڵ و ئەندێشـەی مرۆڤـن, بۆیە هەرچۆنێـك ئافـرەت لـە ئەفسـانەی کوردیـدا بـاس بکـرێ, ئـەوە نیشـانەی ئەوەشـە چـۆن کۆمەڵگـەی کـوردی لـە ئافرەتانـی روانیـوە, بۆیـە پێویسـتە پێـش هەمـوو شـتێ سـەرنجی ئایینـە کۆنـەکان بدەیـن لـە کوردسـتاندا کـە چـۆن لـە ئافرەتیـان روانیـوە. دیـارە ئەمـە بـە دوو شـتدا دەزانـرێ:

یەکەم: چەند لە خواوەندەکان یا فریشتەکان رەگەزی ژنیان هەیە.

دووەم: وتـارە ئایینیـەکان بـە چ شـێوەیەك نـاوی ژن دێنـن. بـۆ نموونـە لەبەردەنووسـی ئانوپانینـی (٢٦٧٠-٢٥٥٠) دا پادشـای «لۆلۆیـی» ژن خـودا کـە نـاوی نـی نـی (nini) دەبینـدرێ کـە بازنـەی پادشـاهی دەدا بـە ئـازوو و دوودڵـی پێشـکەش دەکات[٧٩].

---

75 - ژیلا وتەیفور،**خواوەندی مێینە لە کولتوری کوردیدا**،گۆڤاری گزنگ" ژمارە ٧،سوید،ل ٣٤١٩٩٣.

76 - ە.س.ل ٣٤.

77 - ە.س.ل ٣٤.

78 - د.قصیالحسین، **انثوبولوجیا الادب**،بیروت ٢٠٠٩ ، ص ١١٣.

79 - ژیلا وتەیفور،**خواوەندی مێینە لە کولتوری کوردیدا**، گۆڤاری گزنگ" ژمارە ٨،سوید،ل ١٤.

٧- خواوەندە مێینەکان لە ئەفسانەی کوردیدا

خواوەنـد «هێـرا» کـە بـە شـاژنی ئاسـمان دەناسرێـت. ئـەم ژن خواوەنـدە لـە رووی ئەفسـانەییەوە بەهێزتریـن خواوەنـدی ژنـە. بۆیـە بەخـوای هەمـوو ژنـان دەنـاسرا[٨٠]. هەروەهـا هاوسـەری هەمیشـەیی «زیـۆس»ە کـە رۆمیـەکان پێیانـدەوت «یۆنـوون». شـایەنی باسـە «هێـرا» خاوەنـی چارەنووسـی هەمـوو ژنـان بـوو هـەر لەسـەرتای ژیانـەوە تـا مـردن لـە دەسـتی ئـەودا بـوو, چونکـی هێـرا وەك نموونـەی ژنێکـی ژیـرو وەفـادر و باڵاجـوان و رێکوپێـك هاوكات روخسـاری جیـددی و بەهێـز دەنـاسرا[٨١].

هەروەهـا لـە شـاخەکانی دەوری (عیـلام- لـە خۆرهەڵاتـی کوردسـتان)دا دیمەنـی ژن خـودای فراوانکردنـی رزق و رۆزی دەبینـدرێ کـە نێـوی کیریشـیا (kirirsha) بـووە و دەیـان سـەدە پەرسـتراوە. هەروەهـا ژن خودایـە نانـا کـە بـە ((nanaja نـاسراوە تـا دەورانـی پارتیـەکان درێـژەی هەبـوە و ئێسـتاش پەیکەرەکـەی لـە گۆرسـتانی پارتیەکانـدا دۆزراوەتـەوە. نێـوی ئـەم ژن خودایـە ئێسـتاش لەنێـو ئێمـەدا بـە تایبـەت دایـە گەورەکانـی کـورد کـە بـە «نەنـە» بانـگ دەکـرێ هـەر ماوەتـەوە[٨٢]. ژن خواوەندێکـی تریـش هەبـووە بەنـاوی «ئێشـنۆ شـیناك» (shushinak In) کـە یەکێـك لـە خواوەنـدە گـەورەکان کـە هـەم بـە خواوەنـدی نەتەوەیـی نـاسراوە و بـۆ خـۆی ژنـی «شـالا» گـەورە خواوەنـدی ناوچـەی عیـلام بـوو[٨٣]. بێجگـە لـەوش خواەنـد «سـامۆرات» لـە سـالی(811) -٨٠8پ.ز) دا شاژنی دایك بـووە کـە سێ ساڵی تـەواو تـاج و تەختـی ئاشـووری بـە دەسـتەوە بـووە, شـایانی وتنـە ئـەم شـاژنە سـەرچاوەی ئەفسـانەی مێژوویـی «سـەمیر ئەمیـس»ە لـە یۆنانـدا. بەپێـی ئـەم ئەفسـانەیەش بـێ, سـەمیر ئەمیـس نیـوەی خـودا و نیوەکـەی تریشـی شـا و فەرمانـدەی بـە جـەرگ و ئەندازیارێکـی شـیاو و حاکمێکـی هۆشـیار و بـە تەکبیـر بـووە[٨٤].

دیـارە خواوەنـدی ژن لـە کوردسـتان زۆر بـوون کـە رەمـز و هێمـای خۆشەویسـتی و ئازایەتـی بـوون. ئەمـە جگـە لـەوەی کـە پەیکـەری شـاژن ناپیـر ئاسـو (asu Napir) ژنـی شـا «ئونتـاش» کـە لـە مـادەی برۆنـز دارێـژراوە و کێشـەکی (١٧٥٠) کیلۆیـە. لەسـەر داوێنـی ئـەم پەیکـەرە نـووسراوە: هـەر کـەس ئازارێـك بـەم پەیکـەرە بگەیەنـێ, توشـی هەمـوو جـۆرە بەڵایەکـی ئاسـمانی دەبـێ». سـەرەڕای ئـەوەش کەسـەری ئـەم پەیکەرەیـان پەرانـدووە[٨٥]. هەروەهـا لـە ئاییـنی سـۆمەریدا چەندیـن خـودا هەبـوون کـە بـە رەگـەز ژن بونـە وەکـو «نانایـە» کـە خـودای پاکیزەیـی بـووە و (باکـرە)ی زەوی بـووە و خـودای تایبەتـی ئـاری «ئـۆر» بـووە. خـودای شـاری کیـش لاگاش «ئینگیـر سـك(دایکی خەخمـۆر)» بـووە, کەپێیـان وابـووە خەمـی خەڵـك دەخـوا و لـەلای خوداکانـی دایـك بۆیـان دەپارێتـەوە. هەروەهـا یەکێـك لـە سـێ خـودای هـەرە مـەزن ژنـە بەنـاوی «ئـە دا» لـە ئەکـەدا (٥٠٠٠) خـودای گـەورە و بچـووك هەبـووە کـە بەشـێکی زۆریـان ژن خـودا بـوون. بـۆ وێنـە «ئەشـتەر» و «نانـا» دووان لـەو خـودا هـەرە گـەورە و خۆشەویسـتەکانن. هەروەهـا ژن خـودا «نـی نـی» (نـا نـا) بـە دەسـتێك دوژمنەکانـی پەتکـردووە و بـە دەسـتێکی بازنەیـی پادشـاهی دەدا بـە ئانوباتـی پادشـای لولـوی (بەردەنووس- سەرپڵ زەهاو)[٨٦].

---

80 - ئەفلاتون و ئافرەت،ل٢٣، هەروەها ئەفسانەی خواکان،ل ٢٦

81 - ئەفسانەی خواکان ،(زیوس)، ل٢٤، ٢٠٠٥ ،هەروەها د.ئیمام عەبدولفەتاح،ئەفلاتون و ئافەرت، ل ٢٣.

82 - ژیلا وتەیفور، خواوەندی مێینە لە کولتوری کوردیدا،» گۆڤاری گزنگ" ژمارە ٨،سوید،ل ٤٣.

83 - م.س. ل ٤٣.

84 - م.س. ل ١٨.

85 - م.س. ل ٣٦.

86 - م.س. ل ١٧.

یەکێکی تر لە خواوەندە مێینە بەناوبانگ و زۆر ناسراوەکان کە بەخواوەندی دایك دەناسرێ ناوی «شاوشکا»یە کە لە شاری «شموخا» نزیك شاری ئامەد (دیاربەکر)ە. تا ئێستەش وێنەکانی لەسەر مۆری هەندێ شوێنی تر وەك تەپە لە نەهاوەند هەر ماوە[٨٧]. لە راستیدا «شاوشکا» خواوەندی دایك یەکێکە لە کۆنترین پەرستراوەکانی ناوچەی «میزۆپۆتامیا» (کە نێوان دوو روبارەکە - دجلە و فورات دەناسرێ) نیشانەیە بۆ پیت و فەڕ و بەرەکەت و بەردەوامی ژیان. ئەم خواوەندە لە شێوەی بۆکەڵەی گەورەدا کە قەبارەیەکی زەبەلاح و دەست و ئەندامەکانی لاشەشی گەورەن. هاوکات لە شارستانیەتەکانی کۆن دا ئەم خواوەندە هێمای مێینەیی و پاکیزەی و داوێنپاکی ژن بووە.[٨٨]

ئەمانە و چەندان نموونەی تر کە دەریدەخەن بۆ نموونە ناوچەی «جەرمۆ» یەکێکە لە هەرە چەشنە کۆنەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراست کە دەکەوێتە کوردستان ئێراقی ئێستا, بتی بچووکی لە قوڕ دروستکراو دۆزراونەتەوە کە بۆ پەرستن بەکارهاتوون. لە راستیدا ئەم بتانە شێوەی ئافرەتیان هەبووە. بۆیە بەڕای زانایانی شوێنەوارناسی. ئەمانە دەبێ خواوەندی دایك بووبن وە سەر بە کولتووری چەرخی نوێین لە مێژوودا. ئیدی خواوەندی دایك پەیوەندی بە پەرستنی خاك و پیت و بەرکەوتەوە هەبووە کە لەناو میللەتانی ئەو چاخەدا باوبووە. هەروەها تایبەت بە شاعیران و ئەو رێورەسمە ئاینیانەی کە بۆ بەرێوەبەردنی کاروباری کشتوکاڵی ئەنجام دەدران پەرستراوە[٨٩].

یەکێکی تر لە خواوەندە بەناوبانگەکان ئەناهیتا (عەشتار- ISHRAR) یا ئەشخارا دەناسرێ. دیارە ئەناهیتا (عەشتار) خواوەندی پیت و بەرەکەتە لای سۆمەرییەکان هەروەها ئەکەدی و بابلییەکانیش پەرستوویانە, ئەمەش خواوەندی دایکە کە سەرچاوەی پیت و بەرەکەتە و خواوەندی خۆشەویستی و جوانی و سێکس و خواوەندی شەڕە, لە دەقە مێخەکییەکاندا بە سەرۆك و خاوەنی شەڕ ناونراوە (شمشێرێکی کەوانەیی و داری دوو سەرەی هەڵگرتووە و لەسەر پشتی شێر یا دوو شێر وەستاوە) وێنەی دووپیشکێك لەسەر گڵێنەکانی شارستانیەتی سامەڕا (٩٠٠- ٥٥٠٠پ.ز) دۆزراوەتەوە کە هێمایەك بووە لە هێماکانی خواوەند عەشتار لە سەما ئاینیەکاندا. هەروەها لەسەر مۆرەکان و وێنەکانی بۆکێنی پیرۆز و لەسەر هەندێك بەردی سنوورەکان کە هێمایەك بوو بۆ موڵکایەتی ئەم زەویانە کە لە لایەن پادشاوە بەخشراوە[٩٠]. بۆیە ئەناهیتا لە شاری ئەربیل- هەولێری ئێستا- لای ئاشووریەکان زۆر ناسراو بوو.

هەروەها ئەو خواوەندەی کە بە (مامی) خواوەندی لە دایکبوونە لە کاتی ژانی لە دایکبوون. واتە ئەو ژانەی تووشی ئافرەت دەبێت بەر لە کرداری منداڵبوون لە سکیدا, سەرپەرشتی و ئاگاداری و پارێزگاری لە ژن دەکات. شایانی باسە تا ئێستاش لە زمانی کوردیدا بەو کەسەی کە لە ماڵ دەچیتە یارمەتی ژنی سکپڕ دەدات بۆ منداڵ بوون, پێی دەوترێت مامان کە دەگەرێتەوە بۆ ناوی ئەو خواوەندە[٩١].

لە کۆتایی دا ئاماژە بە خواوەندێکی مێینە ئەدەین کە لای زۆربەمان لەبیرماوەتەوە, ئەویش خواوەند «شاماران» (SAHMARAN)ە کە بەخوداوەندی دایك دەناسرێ. ئەم

87- د. جمال رشید، **ظهور الكورد فی التاریخ**،ص،٣٣٦- اراس ٢٠٠٤.

88- م.س. ل ٢٣٧.

89- د،رەشاد میران ،**رەوشی ئا یینی و نەتەوەیی لە کوردستان**، ل ١٩، ٢٠ ـ٢٠٠٠.

90- د. جمال رشید، **ظهور الكورد فی التاریخ**،ص،٥٧٠- اراس ٢٠٠٤.

91- د. جمال رشید، **ظهور الكورد فی التاریخ**،ص،٥٧٠- اراس ٢٠٠٤.

خواوەنـدە لـە شـێوەی مـار دایـە. ئەمـەش سـەیر نییـە, چونکـی مـار لـە ئەفسـانەی گەلـی کـوردا دا زۆر باسـی لێدەکـرێ. هـەر بۆیـە لـە بەناوبانگتریـن ئەفسـانە لـە هەندێـك ناوچـەی کوردەواریـدا ئەفسـانەی شـامارانە, واتـا شـای مـارەکان. ئـەم خواوەنـدە نێـوەی ئافـرەت و نیوەکـەی تریشـی مـارە. بۆیـە زۆرێـك لـە ئەفسـانە نـاس و پسـپۆرەکان پێیـان وایـە ئەمـە بناغـەی ئەفسـانەی کوردییـە, چونکـە بـەڕای ئـەو پسـپۆرانە ئـەم ئەفسـانەیە راسـتیەك دەردەخـات, ئەویـش ئەوەیـە کـە کۆمەڵـگەی کـوردی لـە چاخـە دێریـن و کۆنـەکان دا, کۆمەڵگەیەکـی دایکسـالاری بـووە, هـەر بۆیـە لـە زۆر ناوچـەی کوردسـتاندا, کـە لەنـاو نەختینـە و زێـڕی مـارەی کچـان دا کاتـی شـوکردنیان وێنـەی خواوەنـد شـاماران دادەنـرێ[92]. یـا لـە ژووری نووسـتنی بـووك و زاوا دادەنـرێ بـە مەبەسـتی هێنانـی پیـت و فـەڕ و خۆشـبەختی. بـەرز راگرتنـی ئـەم خواوەنـدە لەوەشـەوە هاتـووە کـە نیشـانەی نەمرییـە و تەمەندرێـژی دەهێنـێ, وەك چـۆن مـار کاژی خـۆی فـرێ ئـەدات و خـۆی نـوێ دەکاتـەوە, ئاوەهـاش نەمـری و مانـەوە لـە پـاش متبوونـی لـە ژیانـی مـاردا, جارێکـی تـر دەگەڕێتـەوە بـۆ ژیـان, سـەرەڕای ئـەوەی خواوەنـدی مـار هێـمای هەژمـوون و کاریگـەری فریودانـی سێکسـی و فێـڵ و تەڵەکەشـە کـە دواجـار پەیوەنـدی بـە ئەفسـانەی «ئـادەم» و «حەوا»شـەوە هەیـە.

لـە راسـتیدا لـە ئەفسـانەی ناوچـەی «میزۆپۆتامیـا»دا خواوەنـدی مـار لـە دەسـتیدا و هـاوکات پرچـە درێـژە قورسـەکانی دەبنـە مـار, ئەمـەش مانـای هێـزی سێکسـی و فریودانـە. لەگەڵ ئەوەشـدا دووانەیـی -دولیـزم-ی چاکـە و خراپـە لایەنـی درۆینەیـی سـامان و سـەرمایە دەردەخـات, چونکـی لەلایـەك مـار لایەنـی خراپـە و لایەنـی چاکەیـە, بۆیـە تائێسـتاش لـە کوردسـتان ئەفسـانەی سـامان و دەوڵەمەنـدی و پیـت و بەرەکـەت هـەر هەیـە, چونکـی وا بـاوە لـە هەنـدێ شـوێن کـە ئەگـەر مـار بکـوژرێ, فـڕێ دەدەنـە نـاو ئـاو, ئەگـەر بـاران کـەم بـوو, خەڵکـی دەیـەوێ بـاران بـاری وەك ئـەوەی جارێکـی تـر مارەکـە بگەڕێتـەوە بـۆ ژیـان[93].

لێرەوە دەتوانیـن ئـەو راسـتیە بسـەلمێنین کـە خواوەنـدی «شـاماران» خواوەنـدی دانایـی و پارێـزەر و پاسـەوانی نهێنییەکانـە لـە ئەفسـانەی کوردیـدا[94]. ئەمـەش جێگـەی سەرسـوڕمان نییـە, چونکـی هاوشـێوەی ئـەم خواوەنـدە لـە ئەفسـانەی یۆنانییەکانیشـدا هەیـە کـە بەنـاوی مێرمیـد (Mermei) دەناسـرێ کـە لەگـەڵ خواوەنـدی مـاری زەویـی ئاپـی (Api)ە[95]. هـاوکات ئەمـەش بەڵگەیەکـی تـرە لە هاوبەشـی و لێکچـوون لەنێـوان ئەفسـانەی کوردیـی و ئەفسـانەکانی گەلانـی تـردا.

ئەنجام

داسـتان و چیـرۆك میللـی و فۆلکلۆرییەکانـی کـورد پـڕن لـە نموونـەی بـەرز و دیـار کـە بـاس لـە خواوەنـدی مێینـە دەکـەن. ئەمـە جگـە لـەوەی ئـەو لێکۆڵینـەوە شـوێنەوارایانەی بـۆ زۆر ناوچـەی کوردسـتان کـە ئاسـەواری کۆنـی تێـدا مـاوە کـراون. بەڵگـەی بـاش هـەن لەسـەر ئەفسـانە و رۆڵـی مێینـە, بـەڵام هێشـتا شـوێنی تـر هـەن کـە لێکۆڵینەوەیـان لەسـەر دەکـرێ و دەکـرێ لـە داهاتـوودا شـتی نـوێ دەرکـەوێ.

ئامانـج لـە گەڕانـەوە و باسـکردنی خواوەنـدی مێینـە لـە ئەفسـانی کوردیـدا بـە پلـەی یەکـەم, باسـکردنی پێگـە و پلـە و پایـەی ئافرەتـە لـە کۆمەڵگـەی کوردیـدا, چونکـی بەپێـی ئـەو ئەفسـانانە

92 - A.colins.?15-2000:

93 - د.عیزەدیم مستەفا رەسول،**ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**،بەغدا ١٩٧٠، ل١٣،١٤.

94 - http//:www.andrewcolins.com/page/articles/Kurdistan.htm

95 - http//:landofkard.blogspot.com2010/05/scythican-methology-and-yazdanism

بەرز ڕاگرتنی ئافرەت و ناونان و وەسفکردنی خواوەندەکان بە خواوەندی مێینە, ڕاستییەکی وامان بۆ دەردەخات کە چۆن سەیری ئافرەت کراوە, ڕۆڵی ئافرەت لە کۆمەڵگەی کوردیدا بە تایبەت لە قۆناغە دێرین و سەرەتاییەکاندا دەردەخەن, کە کۆمەڵگەی کوردی دایکسالار بووە, بۆیە نزیکایەتی و ئاڵوگۆڕی فەرهەنگی لەگەڵ نەتەوە و گەلانی تری ناوچەکە بۆتە هۆی دەوڵەمەندکردنی ئەفسانەی کوردی و وە مانەوەی زۆر بۆچوون سەبارەت بە ئافرەت کە هەمووی یا زۆربەی لەو ئەفسانانەوە هاتوون تا ئەمڕۆ. کەواتە تێگەیشتن لە ئافرەت پێویستی بە گەڕانەوەش هەیە بۆ مێژوو و ئەفسانەکان بە تایبەت.

بەڕای ئێمە لە هەمووی گرنگتر, زیندووترین نموونە بۆ خواوەندی مێینە لە کولتووری کوردا «شاماران»ە کە بە نزیکترین و باشترین نموونە دژمێردێ کە ئێمە لەڕێی ئەم توێژینەوە و گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکان دۆزیومانەتەوە. بە تایبەت تائێستاش لە کۆمەڵگەی خۆماندا وێنەیەك هەیە بۆ ئافرەت وەك فریودەر و سەرنجراکێشەر و نەرم, بەڵام پێچاوپێچ و سرت و خێرا و ژەهراوی. زمانی تیژ و درێژ, کاتی وەسفیی ئافرەتانی زۆرزان و بەدەموزمان دەکرێ, کە دەڵێن خۆت لە دەمی بپارێزە! ئەمەش ئەو ڕاستیە دەردەخات کە پەیوەندی پیاو و ژن چۆنە لە کۆمەڵگەی خۆماندا. زۆرجار پیاو ترساوە لە ژن چونکی سیحر و مەکر و ناز و توانایەکی تایبەتی هەبووە لە سەرنجراکێشانی پیاودا, پیاوەکانیش بە ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ ئەم بۆچوونانەیان لە ئەفسانەی کوردی خۆیەوە وەرگرتووە, هەروەها گرنگی دان بە ئافرەت و باسکردنی لە ئەفسانەکاندا بایەخ و گرنگی ئافرەتیش دەردەخات, ئینجا وێنەی ئافرەت لەوێدا باش بێ یا خراپ.

لیستی سەرچاوەکان

١- ئازاد رەوئوف قەزاز، **خودا لە تەقڵگەریەوە بۆ هەستگەری**: خوێندنەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی بۆ ناسینی خودا لای مرۆڤ, ل ١٤٠، ٢٠١٢.

٢- ئارشاک سافراستیان،**کورد و کوردستان**،وەرگێڕانی:ئەمین شوانی،بڵاو کراوەی (ئاراس)چاپی دووەم،هەولێر:٢٠٠٥.

٣- ئاماژجاف،**سیخۆڕی بە ئامێری سیخۆڕی و لێکۆڵینەوە لە میشک و پاراسایکۆلۆجی**،بەرگی یەکەم. چاپخانەی ئۆفسێتی کار،سلێمانی ٢٠٠٢ز.

٤-ئەنداز حەویزی،**نیگار کردنەوەی ئاڤێستا،نامەی مەینەتی زەردەشت**،بەشی یەکەم،شوێنی چاپ(؟)ساڵی چاپ(؟).

٥- ئەنستاس ماری کەرمەلی،**جیلوە و مەسحەفی رەش(کتێبی پیرۆزی ئێزیدیەکان)**، و نەجاتی عەبدولا،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،هەولێر٢٠١٢.

٦- د. ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام: **ئەفلاتون و ئافرەت**, وەرگێرانی بۆ کوردی, ئەژین عەبدولخالق, پێداچوونەوەی ڕێبین رەسول: ل32-31, 2008.

٧- د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمریدا**،بڵاو کردنەوەی(ئاراس)،چاپی یەکەم،هەولێر٢٠٠٢.

٨- دین لە هەوراماندا؟

٩- مهوەش واحد دوست،**رویکردهای علمی بە اسطورە شناسی**،(سروشت انتشارات صدا وسیما)چاپ اول تهران-١٣٨١.

١٠- موسا محمد خدر،**ئایینی زەردەشتی لە سەرەتای ئیسلام تا سەردەمی بوەیهیەکان**،زانکۆی سەلاحەددین کۆلێجی ئەدەبیات،بەشی مێژوو،هەولێر:٢٠٠٤.

١١- اسماعیل یورد شاهیان،**تبار شناسی قومی وحیات ملی**،نشر پژوهش فرزان روز،چاپ اول تهران:١٣٨٠.

١٢- د.مەولود ابراهیم حەسەن،**پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی**،چاپخانەی رەنج،چاپی یەکەم،لا ٦٦-٦٩،سلێمانی :٢٠٠٠.

١٣- محمد رضا ارشاد،**گستره اسطوره**،انتشارات هرمس،چاپ سوم،ص٢١٥،تهران :١٣٩٠.

١٤- نجف دریا بندری،**افسانەی اسطوره**،نشر کارنامه،جاپ اول،ص١٩،تهران :١٣٨٠.

١٥- کارن ارمسترانگ،**تاریخ مختصراسطوره**،ترجمه عباس مخبر،نشر مرکز،جاپ اول،ص١،تهران :١٣٩٠.

١٦- د.کامەران موکری ،**ئە دەبی فۆلکلۆری کوردی**،بەشی یەکەم١٩٨٤-کتێبخانەی نیشتمانی بەغدا،ل٤٢-٤٢.

١٧- د.مەولود ئیبراهیم حەسەن،**گەڕان بە دوای نەمرییدا لە ئەفسانە ی کوردی و فارسی دا**،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،ل١٧٤-١٧٥،هەولێر:٢٠٠٢.

١٨- د. رەشاد میران، **رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستان دا**, چاپی دووەم, بڵاوکردنەوەی سەنتەری برایەتی زنجیره 7, 2000.

١٩- د.عیزەددین مستەفا رەسول، **ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**، بەغدا, 1970, ل14-13.

٢٠- کەریم شارەزا، **ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا**, هەولێر 2005, ل13-10.

٢١- د. کەمال مەزهەر، **ئافرەت لە مێژوودا**،بەغدا, 1984.

٢٢- د. کامەران موکری، **ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی**, بەشی یەکەم 1984- کتێبخانەی نیشتمانی بەغداد, ئەدەبی میللی کورد, ل56-39.

٢٣- د. مەولود ئیبراهیم حەسەن ،**پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی**،لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاریی شیکارییە لە نێوان ئەفسانە و مێژوو و ئایین و فەلسەفە و زانستدا, 2007 سلێمانی.

٢٤- محمد سدیق بۆرەکەیی، **مێژووی وێژەی کوردی**, چاپ اول 1375, چاپخانەی میهر تەبرێز.

٢٥- فواد حسین ئەحمەد، **ئافرەت لە هۆنراوەی کوردیدا**،دارالحریه للگباع بغداد, بێ ساڵ, ل15-13.

٢٦- زێوس، **ئەفسانەی خواکان**، وەرگێرانی بۆ فارسی شجاع الدین شفا،وەرگێرانی بۆ کوردی: عومەر رەسول خدر, ل24: چاپی یەکەم- سلێمانی 2005.

سەرچاوە عەربییەکان:

٢٧- د. جمال رشید، **ظهور الکورد فی التاریخ**, ص337-336, اراس 2005.

٢٨- فراس السواح، **الاسطوره والمعنی دراسات فی المیتولوجیا و الدیانات الشرقیه**،الطبعه الثانیه- دار علادین ،دمشق٢٠٠١ .

٢٩-نورثروب افرای،**الماهیه والخرافه**،دراسات فی المیثولوجیاالشعریه،ترجمه،هیفاءهاشم،مراجعه:عبدلکریم ناصیف،منشورات وزاره الثقافه الطبعه الاولی، دمیشق :١٩٩٢.

٣٠- خزعلىالماجدى،**الدین السومری**،دار الشروق للنشروالتوازیع،الطبعه العربیه الاولی،عمان:١٩٩٨.

٣١- ماجد عبدالله الشمس،**الحظاره والمیثولوجیا فی العراق القدیم**، منشورات دار علاءالدین،الطبعه الاولی، دمشق:٢٠٠٣.

٣٢- فاضل عبدالواحد على الدكتور، **الطوفان المراجع المساويه الاهالى**،الطبعه الاول، دمشق:٢٠٠٣،١٩٩٩.

٣٣- هيجل،**تاريخ الفلسفه**،الجلد الاول،ترجمه:ا.د.امام عبدالفتاح امام،الناشر مكتبه مدبولى-القاهره ١٩٩٧.

د.عبد الحميد الحنفى،**المعجم الفلسفى**، ل-٦٠.

٣٤-عبدالرقيب يوسف،**حدود كردستان الجنوبيه تاريخيا وجغرافيا**،مطبعه شڤان،الطبعه الثانيه،ص١٧،السليمانيه: ٢٠٠٥.

گۆڤار:

١- ژيلا و تەيفور، **خواوەندى مێينە لە كولتووری كوردیدا**, گۆڤاری گزنگ سوێد ساڵی 1993, ژماره 8: ل14, ژماره ل32-3.

٢- ڕامان-ژماره(٩٩)،هەولێر-٢٠٠٥.

ڕامان-ژماره(١٠١)،هەولێر-٢٠٠٥.

ڕامان-ژماره(١٠٢)،هەولێر-٢٠٠٥.

ڕامان-ژماره(١٠٧)،هەولێر-٢٠٠٥.

ڕامان-ژماره(١٠٨هەولێر-٢٠٠٦.

٣.هەزار مێرد،ژماره(٢٥)ساڵی حەوتەم،٢٠٠٤.

٤-لالش ،١٦،دهۆک، اب،٢٠٠١ مجله ثقافيه دوريه يصدرها مركز لالش باللغتيين الكورديه والعربيه.

ئینتەرنێت:

* ئەندرۆ كۆلینز:

http//:www.andrewxcollins.com/page/articles/kurdistan.htm

*http/landofkard.blogaspot.com2010/05/scythican-methology-and-yazdanism.

*http//:landofkarda.blogspot.com/2009/02/shameran.html.